

Maagd, Moeder, Mens

De ontwikkeling van de weergave van de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus.

Elise (E.M.C.) Heuvelmans - s1042946

Prof. Dr. Mariecke van den Berg

Scriptie ter verkrijgen van de graad "Master of arts" in de Theologie en Religiewetenschappen.

Radboud Universiteit Nijmegen

19925 woorden

18-5-2023

‘Hierbij verklaar en verzeker ik, Elise (E.M.C.) Heuvelmans, dat deze scriptie zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen zijn gebruikt dan die door mij zijn vermeld en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.’
Nijmegen, 18-05-2023

Samenvatting

In dit onderzoek wordt onderzocht of er een ontwikkeling te zien is in de weergave van de *agency* van Maria in de evangeliën van Matteüs en Lucas, het proto-evangelie van Jakobus en het evangelie van pseudo-Matteüs. Hierin wordt gebruik gemaakt van vier vormen van *agency* volgens Burke elk met een eigen focus in het inzetten van het autonoom handelingsvermogen. Er wordt geconcludeerd dat Maria in de onderzochte teksten steeds meer een hoofdpersoon wordt: ze krijgt meer spreektijd en aandacht. Dit gaat echter gepaard met een nadruk op overgave en volzaamheid bij het inzetten van haar *agency*.

Abbeelding: “The Anunciation,” Peter Candid, 1585. Verkregen via Wikimedia Commons.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	4
- 1.1 Introductie van het onderwerp	4
- 1.2 <i>State of the art</i>	5
- 1.3 Probleemstelling	7
- 1.4 Context en relevantie	8
- 1.5 Onderzoeksvragen en de structuur van de scriptie	9
- 1.6 Doelstelling	10
- 1.7 Verklaring van de bronnen	10
- 1.8 Vooruitblik	12
2 Methodische verantwoording	14
- 2.1 Feministisch onderzoek	14
- 2.2 Het probleem van objectiviteit	15
- 2.3 Standpuntsanalyse, objectiviteit en de onderzoeker	16
- 2.4 Feminisme en de religiewetenschappen	16
- 2.5 Het vergelijkende aspect van het onderzoek	18
- 2.6 <i>Agency</i> : een voorproefje	19
3 Agency	20
- 3.1 Het definiëren van <i>agency</i> : het spanningsveld	20
- 3.2 <i>Agency</i> in dit onderzoek: de vier vormen van <i>agency</i>	21
- 3.3 Het achterhalen van <i>agency</i>	23
- 3.4 Autonomie en <i>consent</i>	24
- 3.5 <i>Agency</i> , autonomie en Maria	25
4 Het evangelie van Matteüs	27
- 4.1 De achtergrond van Matteüs	27
- 4.2 Het geboortenarratief volgens Matteüs in grote lijnen	28
- 4.3 De <i>agency</i> van Maria in Matteüs	28
5 Het evangelie van Lucas	32
- 5.1 De achtergrond van Lucas	32
- 5.2 Het geboortenarratief volgens Lucas in grote lijnen	33
- 5.3 De <i>agency</i> van Maria in Lucas	33
6 Het proto-evangelie van Jakobus	36
- 6.1 De achtergrond van Jakobus	36
- 6.2 Het geboortenarratief volgens Jakobus in grote lijnen	36

- 6.3 De <i>agency</i> van Maria in Jakobus	37
7 Het evangelie van pseudo-Matteüs	41
- 7.1 De achtergrond van pseudo-Matteüs	41
- 7.2 Het geboortenarratief volgens pseudo-Matteüs in grote lijnen	41
- 7.3 De <i>agency</i> van Maria in pseudo-Matteüs	43
8 Het vergelijken van de narratieven	47
- 8.1 Maria als hoofdrolspeelster: haar handelen en gevoelens	47
- 8.2 De <i>agency</i> van Maria bij de aankondiging	48
- 8.3 De <i>agency</i> van Maria tijdens de zwangerschap	49
- 8.4 De <i>agency</i> van Maria bij de geboorte van Jezus	51
9 Conclusie: een ontwikkelend beeld van Maria's <i>agency</i>?	52
10 Discussie	55
- 10.1 De opzet en de gebruikte methoden	55
- 10.2 De beperkingen van het onderzoek	55
- 10.3 De onderzoeker en het onderzoek	56
Bibliografie	58

1| Inleiding

1.1 Introductie van het onderwerp

Maria van Nazareth: binnen het christendom is er geen vrouw te vinden die zo uitgebreid onderzocht is als zij. Al eeuwenlang is ze een onderwerp van devotie en van onderzoek, op vele verschillende manieren. Deze eeuwen van onderzoek naar Maria hebben vele verschillende resultaten voortgebracht. Aangezien ze in de teksten van het Nieuwe Testament primair geïdentificeerd wordt als moeder is het een logisch gevolg dat een groot deel van het onderzoek naar Maria, vooral dat onderzoek wat plaatsvindt binnen de christelijke traditie, gericht is op haar identiteit als moeder en hoe deze vormgegeven wordt.¹

Een van de dominante lijnen van onderzoek naar Maria's moederschap is gericht op de status van haar lichaam en de status van Jezus. Kwesties rondom Maria's maagdelijkheid kennen een prominente plaats in het discours rondom Maria's status als moeder. Ook de staat van Maria's lichaam wordt op vele manieren onderzocht. Raymond Brown onderzocht in zijn werken *Birth of the Messiah* en *Mary in the New Testament* bijvoorbeeld de historiciteit van de geboortennarratieven, en daarmee de historische bewijzen voor Maria's maagdelijkheid.² Uit deze lijn van onderzoek naar Maria's maagdelijkheid volgen ook discussies over de status van Jezus; was hij een buitenechtelijk kind of niet? Het belang van Maria's maagdelijkheid is dus niet exclusief een kwestie die zijn weerslag heeft op Maria zelf, maar ook bij de kernfiguur op dé christelijke godsdienst.

De figuur van Jezus speelt sowieso een grote rol in het onderzoek naar Maria, ook naast de kwesties van maagdelijkheid en illegitimiteit. Maria's belang voor het christendom wordt in vele teksten alleen uitgedrukt in termen van haar relatie tot Jezus.³ Haar belang als persoon wordt daarin verwaarloosd, ze is alleen noemenswaardig in haar voortbrengen van Jezus, de Messias.⁴

Hierdoor kent het onderzoek naar Maria als persoon dan ook een struikelblok. In het Nieuwe Testament zijn er maar twaalf instanties waar Maria genoemd wordt.⁵ Dit gebrek aan bronnen houdt onderzoekers echter niet tegen. Naast interpretaties gericht op Maria's maagdelijkheid en haar status als moeder van de Messias komen er steeds meer interpretaties bij gericht op Maria als enerzijds heldin en anderzijds slachtoffer.⁶ Deze interpretaties, voortvloeiend uit een behoefte om interpretaties van Maria te ontdoen van zowel androcentrisme (gerichtheid op het

¹ Mary F. Foskett, "Mary, the Mother of Jesus," in *The Oxford Handbook of New Testament, Gender and Sexuality*, red. Benjamin H. Dunning (New York: Oxford University Press, 2019), 449.

² Foskett, "Mary," 450-451.

³ Ben Witherington, *Women and the Genesis of Christianity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 88.

⁴ Witherington, *Genesis*, 88.

⁵ Foskett, "Mary," 449.

⁶ Foskett, "Mary," 463-464.

mannelijke) als de gevolgen van eeuwen van patriarchale kennis, plaatsen Maria in een nieuw licht. Naast moeder wordt ze door wetenschappers nu ook vormgegeven als symbool voor het loskomen van onderdrukking.⁷

Al deze interpretaties van Maria hebben echter iets gemeen. Ze plaatsen haar allemaal in een enkele categorie. Ze is moeder, slachtoffer, heldin of symbool, maar is ze ooit echt mens? Dit onderzoek tracht Maria te onderzoeken als handelend individu met eigen *agency*, zonder haar in een enkele categorie te plaatsen. De eeuwen van Maria-interpretatie dragen bij aan het vormgeven van een complex figuur met vele facetten, maar een focus op Maria puur als persoon die handelt in een context mist. Om deze focus te bewerkstelligen zal dit onderzoek zich richten op het onderzoeken van de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus.

1.2 State of the art

Om het huidige onderzoek beter te begrijpen zal in deze subsectie het bestaande onderzoek naar Maria verder besproken worden. Onder het vele onderzoek naar Maria zijn er enkele veelvoorkomende thema's: Maria als christelijk leider en rolmodel voor de moderne vrouw, Maria's maagdelijkheid bij de geboorte van Jezus en Maria's historiciteit. In deze paragraaf worden enkele onderzoeken naar Maria kort toegelicht om een beter beeld te geven van het veld waarin dit onderzoek opereert.

Maria als leider

In het werk *Mary and Early Christian Women* bekijkt Ally Kateusz de weergave van Maria in christelijke bronteksten. Ze vergelijkt de weergave van Maria in 1 Timotheüs met de weergave van de hoge tempelpriester in Sirach 50: 19-21.⁸ Hun handelingen zijn volgens Kateusz zo vergelijkbaar weergegeven dat hieruit volgt dat Maria in Timotheüs een priesteressenrol had.⁹ Dit leiderschap is volgens haar ook te zien in Lucas (met een nadruk op spiritueel leiderschap) en in Johannes (met een nadruk op leiding van de gemeenschap.)¹⁰ Ook in de kunst is dit leiderschap weergegeven, door middel van hand- en armhoudingen, aldus Kateusz.¹¹

Maria wordt niet alleen geconstrueerd als leider binnen de bronteksten. In haar werk *Mary: Liberated and Liberator* toont Gina Messina-Dysert hoe theologische doctrines over Maria omgedacht kunnen worden om zo Maria tot een toonbeeld van vrijheid en kansen te maken. Ze stelt dat eeuwen van patriarchale interpretaties Maria tot een toonbeeld van gehoorzaamheid en volgzaamheid

⁷ Foskett, "Mary," 464.

⁸ Ally Kateusz, *Mary and Early Christian Women: Hidden Leadership* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), 68-69.

⁹ Kateusz, *Mary*, 68-69.

¹⁰ Kateusz, *Mary*, 3.

¹¹ Kateusz, *Mary*, 70.

hebben gemaakt.¹² Met het gebruik van een feministische interpretatie van de geloofsleer rondom Maria gaat ze naar eigen zeggen Maria vrijmaken van deze patriarchale interpretaties. Ze ziet de onbevleete ontvangenis niet als het maken van Maria tot onmogelijk ideaal, maar als een bevestiging van redding voor iedereen: Maria is immers een onwolvarende joodse vrouw.¹³ Maria als moeder van God representeert volgens Messina-Dysert het idee dat Maria de moeder is van alles wat leeft, en dat in haar lijden het lijden van alle vrouwen op deze aarde wordt gezien.¹⁴ De eeuwige maagdelijkheid van Maria ziet Messina-Dysert als bevestiging dat Maria een onafhankelijke vrouw is die zich niet laat definiëren door haar verhouding tot een man.¹⁵ Messina-Dysert vertrekt vanaf een theologisch perspectief om middels een feministische interpretatie te komen tot een nieuwe interpretatie van Maria; een die Maria ziet als vrij, en als een verlosser van vrouwen overal.

Maria en maagdelijkheid

Binnen het christelijk gedachtegoed en ook in de wetenschap is er altijd grote aandacht geweest voor de maagdelijkheid van Maria en het belang hiervan.¹⁶ Mary F. Foskett stelt dat de maagdelijkheid van Maria in Lucas vooral belangrijk is vanwege de associatie tussen maagdelijkheid en profetie, wat Maria een speciale positie geeft.¹⁷ De kwestie van Maria's maagdelijkheid beperkt zich niet tot de canonieke teksten, het proto-evangelie van Jakobus richt zich sterk op Maria's maagdelijkheid, aldus Vuong. Het gaat in dit proto-evangelie volgens Vuong vooral om kwesties van puurheid.¹⁸ Voor sommige onderzoekers draait het bij de maagdelijkheidskwestie niet om Maria's status; Schaberg stelt bijvoorbeeld dat de geboorte-narratieven juist draaien om de illegitieme geboorte van Jezus, niet de maagdelijkheid van Maria.¹⁹

De maagdelijkheid van Maria wordt ook in een comparatieve context gebruikt. Maria wordt in het gedachtegoed van de kerkvaders vaak vergeleken met Eva, de eerste vrouw uit Genesis, om een negatief beeld van Eva te bewerkstelligen in contrast tot de maagdelijke en gehoorzame Maria.²⁰ Hierdoor wordt Eva tot een zondige, promiscue vrouw gemaakt waar Maria juist onttrokken is aan deze zonde en puurheid uitstraalt. Door middel van haar maagdelijkheid en de nadruk hierop

¹² Gina Messina-Dysert, "Mary," in *Christian Doctrines for Global Gender Justice*, red. Jenny Dagers en Grace Ji-Sun Kim (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 105-106.

¹³ Messina-Dysert "Mary," 110.

¹⁴ Messina-Dysert, "Mary," 111.

¹⁵ Messina-Dysert, "Mary," 111-112.

¹⁶ Foskett, "Mary," 453.

¹⁷ Foskett, "Mary," 455.

¹⁸ Foskett, "Mary," 457.

¹⁹ Foskett "Mary," 451-452.

²⁰ Vladimir Tumanov, "Mary Versus Eve: Paternal Uncertainty and the Christian View of Women," *Neophilologus : An International Journal of Modern and Mediaeval Language and Literature* 95, no. 4 (2011): 512.

wordt Maria, ook door de vergelijking met Eva, gemaakt tot een symbool van puurheid; een onbereikbaar voorbeeld voor christelijke vrouwen.²¹ Het katholicisme hecht verder ook veel belang aan de maagdelijkheid van Maria: bij het concilie van Efeze in 431 is Maria officieel uitgeroepen tot *Theotokos*: de baarster van God, een titel die gebaseerd is op haar status als maagdelijke moeder.²²

Historisch onderzoek naar Maria

Silke Peterson onderzocht de historiciteit van Maria en haar familie. Eerst inventariseerde ze alle werken waar Maria in voorkomt, de oudste zijn hier de brieven van Paulus.²³ Ze onderzocht de historiciteit van de verhoudingen tussen Maria, Jezus en hun verdere familie, en ze concludeerde dat de sociale afstand (dat Jezus weinig interactie had met zijn familie) die in de synoptische evangeliën wordt weergegeven tussen Maria, Jezus en de familie historisch kan kloppen, aangezien deze afstand gelinkt kan worden aan een bredere trend binnen de Jezus traditie.²⁴ Ook keek ze naar de ontwikkeling van Maria binnen de teksten van het Nieuwe Testament; in de brieven van Paulus is ze niet belangrijk, in Lucas wordt ze belangrijk in haar rol als moeder en vervolgens wordt ze binnen de christelijke traditie in de derde eeuw steeds meer een rolmodel.²⁵ Peterson concludeert dat de uitzonderlijkheid van Jezus en zijn geboorte afgestraald heeft op Maria en dat zij daarom in het christelijk gedachtegoed als uitzonderlijk wordt gezien.²⁶

Onderzoek naar Maria's agency?

In de periode van dit onderzoek, binnen de gehanteerde zoektermen en -talen is er maar één tekst naar voren gekomen die de *agency* van Maria duidelijk bespreekt. In het werk van Mary F. Foskett draait het alleen om Maria's *agency* binnen het werk van Lucas. Ze bespreekt hier de visies van enkele auteurs op het Lucas geboortenarratief en toont hier dat Jacob concludeert dat Maria binnen dit narratief met *agency* opereert, maar dat dit niet genoeg is om de eeuwen van passiviteit en onderdrukking rondom de figuur van Maria tegen te gaan.²⁷

1.3 Probleemstelling

Er is zoals in de *state of the art* te zien is, een enorme rijkdom aan onderzoek naar Maria. In deze paragraaf is slechts een kenmerkende selectie weergegeven. Het valt echter op dat deze rijkdom aan onderzoek nog niet bevat wat dit onderzoek

²¹ L. Krueger, "Reinterpreting Eve and Mary: A Theological Anthropology for Women," *Pneuma* 41, no. 1 (2019), 92.

²² Andrew Louth, "Mary in Patristics," in *The Oxford Handbook of Mary*, red. Chris Maunder (Oxford: Oxford Handbooks, 2019), 63-64.

²³ Silke Peterson, "Mary of Nazareth: A Story of Transformation," in *Gospels: Narrative and History*, red. Mercedes Navarro Puerto, Marinella Perroni, and Amy-Jill Levine (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2015), 342.

²⁴ Petersen, "Mary," 346.

²⁵ Petersen, "Mary," 360.

²⁶ Petersen, "Mary," 361.

²⁷ Foskett, "Mary," 464-465.

wil doen; een onderzoek naar de ontwikkeling van de weergave van Maria's *agency* in canonieke en apocriefe teksten.

Binnen het hedendaags onderzoek naar Maria ligt de focus sterk op haar rol als moeder, maagd, symbool en andere aspecten van haar persoon. Deze focus zorgt er echter voor dat Maria niet in haar totaliteit als handelend, acterend wezen wordt weergegeven. In de secundaire literatuur over Maria is er dan ook sprake van een leemte. Wanneer men zoekt naar werken over *agency* in de Bijbel komt men uit bij artikelen over God en het principe van de vrije wil. Aan Maria's *agency* wordt weinig aandacht besteed. Ook kwesties die in het verlengde van *agency* liggen, zoals *consent* of autonomie zijn binnen de Nederlandse en Engelse wetenschap in beperkte mate onderzocht in relatie tot Maria. Literatuur over de geboorte van Jezus en de rol van Maria hierbij is veelal gericht op haar maagdelijkheid of juist de historiciteit van het gebeuren, zoals weergegeven in de *state of the art*. Werken over Maria met een feministische invalshoek bestaan wel, zoals bijvoorbeeld het eerder genoemde werk van Messina-Dysert, maar dit onderzoek is sterk theologisch ingesteld, niet religiewetenschappelijk.

Het probleem waar dit onderzoek een oplossing voor wil aandragen is kortom het gebrek aan aandacht binnen de Engels- en Nederlandstalige religiewetenschappen voor Maria als handelend en acterend individu.

1.4 Context en relevantie

In het recht doen aan dit probleem tracht dit onderzoek ook een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling binnen de religiewetenschappen die voorheen onderdrukte stemmen en personages, zoals vrouwen, naar boven worden gehaald in religieuze teksten en uitvoerig bestudeerd als volwaardige en handelende mensen.²⁸ Een van de verscheidene vormen van onderzoek binnen deze trend is feministisch onderzoek. Er is heden ten dage, ten gevolge van het groeien in aanzien van feministisch gedachtegoed, veel aandacht voor de principes van *agency* en *consent*: lichamelijke autonomie en keuzevrijheid worden gerespecteerd en bevorderd. In dit onderzoek zullen deze principes toegepast worden op de figuur van Maria zoals weergegeven in de bronnen. Haar bekendste daad was het baren van Jezus, maar in hoeverre had zij zelf de regie in dit proces, en is de weergave hiervan binnen de tijdspanne waarbinnen het christendom vorm kreeg veranderd?

Zoals eerder vermeld zijn er, als het gaat om artikelen over *agency* in de Bijbel, doorgaans enkel artikelen te vinden over de *agency* van God, of de verhouding tussen goddelijke voorzienigheid en de vrije wil van de mens. Deze teksten kennen veelal een theologisch karakter en een christelijk *inside* perspectief. Er bestaat binnen het huidige religiewetenschappelijke discours weinig literatuur op het gebied van Maria en kwesties als *agency*, *consent* en autonomie. Het vakgebied waar dit onderzoek aan bij wil dragen heeft ondanks dit gebrek, geen

²⁸ Rita M. Gross, *Feminism & Religion an Introduction* (Boston: Beacon Press, 1996), 18-21.

gebrek aan werken over Maria vanuit andere invalshoeken. Deze onderzoeksleemte zorgt ervoor dat het onderzoek naar Maria wat in dit werk afgebeeld wordt een unieke bijdrage levert aan de feministische religiewetenschappen.

1.5 Onderzoeksvragen en de structuur van de scriptie

Om het onderzoek vorm te geven is er de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

Op welke manier is er door de tijd heen een ontwikkeling te zien in de weergave van de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus in de Bijbelse evangeliën van Matteüs en Lucas, het apocriefe proto-evangelie van Jakobus en het apocriefe evangelie van pseudo-Matteüs?

Om tot een antwoord te komen op deze vraag zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1| Hoe kan het begrip *agency* worden ingezet om onderzoek te doen naar Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus?

Met het beantwoorden van deze deelvraag wordt eerst de gebruikte definitie van *agency* besproken en hoe de keuze voor deze definitie het onderzoek bepaalt. Ook zal er besproken worden hoe het bestuderen van *agency* ons een nieuw perspectief kan bieden op Maria.

(De volgende deelvragen worden op chronologie van de geschriften behandeld.)

2| Hoe wordt de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus weergegeven in het evangelie van Matteüs?

3| Hoe wordt de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus weergegeven in het evangelie van Lucas?

Zoals eerder gesteld zijn de evangeliën van Matteüs en Lucas de enige van de canonieke evangeliën die de geboorte van Jezus uitgebreid bespreken. Deze evangeliën worden elk met een eigen deelvraag onderzocht.

4| Hoe wordt de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus weergegeven in het apocriefe proto-evangelie van Jakobus?

Het evangelie van Jakobus is een van de meest uitgebreide teksten over Maria uit de vroegchristelijke periode.²⁹ Deze tekst verdient dus eveneens een eigen deelvraag.

5| Hoe wordt de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus weergegeven in het apocriefe evangelie van pseudo-Matteüs?

²⁹ Lily C. Vuong, *Gender and Purity in the Protoevangelium of James* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2013), 6.

Het evangelie van pseudo-Matteüs bespreekt eveneens de geboorte van Jezus met meer aandacht voor Maria. Aan de hand van deze deelvraag zal de *agency* van Maria in deze tekst worden onderzocht.

6| Hoe verhouden de weergaves van Maria's *agency* bij de verwekking van Jezus, haar zwangerschap en de geboorte van Jezus zich tot elkaar?

Om een eventuele ontwikkeling te zien in de onderzochte weergaves moeten deze naast elkaar gelegd worden. Is er een verschijnsel wat zich lineair ontwikkelt, of zijn de vier teksten juist totaal verschillend, zonder enige volgorde?

Deze deelvragen zullen elk een eigen hoofdstuk krijgen en op bovenstaande volgorde behandeld worden. Wanneer alle deelvragen in hun hoofdstukken zijn behandeld volgt er een afsluitend hoofdstuk met daarin de conclusie van het onderzoek en het antwoord op de hoofdvraag. Vervolgens wordt er nog gereflecteerd op de bevindingen.

1.6 Doelstelling

Dit onderzoek omvat twee onlosmakelijk verbonden, maar toch aparte doelen. Het bredere, externe doel van dit onderzoek is het leveren van een bijdrage aan de bovengenoemde trend binnen de religiewetenschappen met een feministische insteek. Dit onderzoek richt zich op het onderzoeken van Maria als autonoom handelend persoon, waarvoor er tot nu toe weinig aandacht is geweest binnen de wetenschap. Dit gebeurt door het vervullen van het specifieke, interne doel van het onderzoek, namelijk het onderzoeken van de eventuele ontwikkeling van de weergave van de *agency* van Maria bij de geboorte van Jezus in de Bijbelse en apocriefe geschriften.

1.7 Verklaring van de bronnen

Zoals te zien in de uiteenzetting van de deelvragen zijn er voor dit onderzoek vier teksten gekozen. Twee Bijbelse evangeliën: Matteüs en Lucas en twee apocriefe teksten: het proto-evangelie van Jakobus en het evangelie van pseudo-Matteüs. De keuze voor deze specifieke teksten wordt nu toegelicht.

De Bijbelse evangeliën: Matteüs en Lucas

De evangeliën van Matteüs en Lucas zijn gekozen omdat deze twee evangeliën de enige Bijbelse teksten zijn waarin de geboorte van Jezus, en daarmee Maria, besproken worden.³⁰

³⁰ Witherington, *Genesis*, 91.

Het evangelie van Matteüs was een van de populairste teksten over Jezus voor de vroege christenen.³¹ Het wordt doorgaans gedateerd rond 80-85 CE.³² Het evangelie omvat de geboorte van Jezus, zijn dood, en veel van zijn handelingen daartussen. Bart D. Ehrman stelt dat Matteüs vooral bezig was met het plaatsen van Jezus binnen de joodse traditie, om zo zijn positie als Messias te versterken.³³ Dit evangelie bevat een geboortenarratief, waardoor het goed past binnen dit onderzoek.

Het andere Bijbelse evangelie dat voor dit onderzoek gebruikt wordt, is het evangelie van Lucas. Dit evangelie wordt eveneens gedateerd rond 80-85 CE, wat het een tijdgenoot maakt van het evangelie van Matteüs.³⁴ Dit evangelie wordt vaak meer in de Grieks-Romeinse cultuur geplaatst dan in de joodse.³⁵ Net als Matteüs omvat het evangelie van Lucas de geboorte, daden en de dood van Jezus. Het heeft ook een uitgebreid geboortenarratief, wat het relevant maakt om te onderzoeken binnen dit werk.

Voor de Bijbelse evangeliën is er gekozen voor de NBV21 vertaling. Dit is de meest recente Nederlandse Bijbelvertaling, waardoor het de meest recente wetenschappelijke inzichten bevat.

Vervolgens is er de keuze gemaakt voor twee apocriefe teksten. Deze teksten worden apocrief genoemd omdat ze niet ingesloten zijn in de Bijbelse canon. Dat betekent echter niet dat deze teksten niet belangrijk zijn geweest voor het christendom. De twee teksten die gekozen zijn, zijn het proto-evangelie van Jakobus en het evangelie van pseudo-Matteüs. Deze teksten zijn relevant voor dit onderzoek omdat ze beiden veel aandacht besteden aan Maria en de geboorte van Jezus. Deze twee evangeliën zullen nu worden toegelicht.

Het proto-evangelie van Jakobus

Het proto-evangelie van Jakobus is een van de meest populaire apocriefe teksten van het christendom.³⁶ Vooral in het oosters-christendom was de tekst heel populair.³⁷ Meestal wordt het proto-evangelie gedateerd rond de tweede of derde eeuw CE, het is hierdoor de oudste overlevende tekst die diep ingaat op Maria.³⁸ Veel wetenschappers gaan er vanuit dat de auteur de evangeliën van Matteüs en Lucas kende en hierop wilde voortborduren.³⁹ Het proto-evangelie bespreekt de geboorte van Maria, haar leven voor de conceptie van Jezus, de conceptie zelf en

³¹ Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 129.

³² Ehrman, *New*, xxxiii, 130.

³³ Ehrman, *New*, 131.

³⁴ Ehrman, *New*, xxxiii.

³⁵ Ehrman, *New*, 151.

³⁶ Vuong, *Gender*, 6.

³⁷ Vuong, *Gender*, 11.

³⁸ Vuong, *Gender*, 3, 32.

³⁹ Vuong, *Gender*, 52.

uiteindelijk de geboorte van Jezus en de dood van Zacharias.⁴⁰ Voor het behandelen van het proto-evangelie is er gekozen voor de vertaling van Simon Gathercole. Deze is gekozen omdat hij redelijk recent is, waardoor er zoveel mogelijk recente wetenschappelijke ontdekkingen in besloten kunnen liggen. De vertaling is ook gekozen omdat de vertaler ondanks dat hij een lopende tekst creëert ook de discrepanties laat zien en toont waar er stukken ontbreken of onduidelijk zijn. Dit geeft een zo accuraat beeld van de tekst als mogelijk.

Het evangelie van pseudo-Matteüs

Het evangelie van pseudo-Matteüs is van de gekozen teksten een beetje de vreemde eend in de bijt. Waar Matteüs en Lucas rond dezelfde tijd geschreven zijn en Jakobus relatief snel volgt, is pseudo-Matteüs beduidend jonger. De datering van deze tekst is niet compleet vaststaand; de meeste wetenschappers kiezen ervoor om de tekst tussen 550 en 800 te dateren, met een waarschijnlijk ontstaan in de zevende eeuw CE.⁴¹ Het evangelie van pseudo-Matteüs was een van de meest populaire teksten over het leven van Maria in het latijns-sprekend deel van het westen, het heeft dus een aanzienlijke invloed gehad in het denken over Maria.⁴² De tekst omvat de geboorte en jeugd van Maria, haar zwangerschap, de geboorte van Jezus en de daaropvolgende reis naar Bethlehem.⁴³ Brandon H. Hawk stelt dat de auteur van het pseudo-evangelie waarschijnlijk zowel Lucas, Matteüs als het proto-evangelie van Jakobus kende en tevens ook gebruikte als bronnen voor het evangelie van pseudo-Matteüs.⁴⁴ De auteur kende waarschijnlijk wel louter een gereviseerde editie van het proto-evangelie, aangezien pseudo-Matteüs geen complete vertaling is van het proto-evangelie.⁴⁵ Er is voor dit onderzoek gekozen voor de vertaling van het evangelie van pseudo-Matteüs gemaakt door Hawk. Deze vertaling is gekozen omdat Hawk de oudst bekende editie van het evangelie gebruikt, samen met een eerdere kritische editie van Gijsel, om zo een poging te doen een zo authentiek mogelijke vertaling te produceren.⁴⁶

1.8 Vooruitblik

Eerst zal de gebruikte methode beschreven worden in het tweede hoofdstuk van de scriptie. Dan zal de definitie van *agency* concreet gemaakt worden in het derde hoofdstuk van deze scriptie. Vervolgens zullen de hoofdstukken vier, vijf, zes en zeven de te bespreken teksten en hun weergave van Maria's *agency* behandelen en zal er in het achtste hoofdstuk een vergelijking worden gemaakt tussen de

⁴⁰ Simon Gathercole, *The Apocryphal Gospels* (London: Penguin Classics, 2021), 4-21.

⁴¹ Brandon W. Hawk, *Gospel of Pseudo-Matthew and the Nativity of Mary* (The Lutterworth Press, 2019), 8, 26.

⁴² Hawk, *Gospel*, 1.

⁴³ Hawk, *Gospel*, 3.

⁴⁴ Hawk, *Gospel*, 11, 20.

⁴⁵ Hawk, *Gospel*, 11.

⁴⁶ Hawk, *Gospel*, 38.

weergaves. In het negende hoofdstuk zal er een conclusie worden gegeven waarop er in het tiende hoofdstuk gereflecteerd gaat worden.

2| Methodologische verantwoording

Binnen dit religiewetenschappelijke onderzoek wordt er onderzoek verricht vanuit een feministische benadering. Deze benadering wordt in dit hoofdstuk uitgebreid toegelicht en er wordt gespecificeerd hoe deze benadering toegepast wordt.

2.1 Feministisch onderzoek

Feminisme in de wetenschappen is een relatief recent fenomeen. Tijdens de tweede golf van het feminisme, rond 1960, kwam er een groeiende interesse in de ervaringen van vrouwen.⁴⁷ In deze tijd kwamen er meer vrouwen binnen bij universiteiten en ze merkten dat de methoden en theorieën die gebruikt werden niet aansloten bij hun eigen ervaringen en dat de concepten gemaakt voor mannen niet voldeden.⁴⁸

Om dit probleem te adresseren ontstond na een periode van ontwikkelingen het feministisch onderzoek. Sandra Harding beschrijft volgend uit de ontwikkelingen in de jaren zestig de twee uitgangspunten van feministisch onderzoek als volgt: centraal staan deconstructie en reconstructie.⁴⁹ Middels deconstructie wordt onderzocht in hoeverre de huidige onderzoeksmethoden en de realiteit androcentrisch zijn, dus gekleurd door de eeuwen van focus op het mannelijke.⁵⁰ Vervolgens worden er door het gebruik van reconstructie nieuwe vragen, methoden en concepten vormgegeven, met als uitgangspunt de vrouwelijke ervaring; vrouwen worden hier geconstrueerd als actieve subjecten met een eigen unieke invloed op de omgeving.⁵¹

Sinds de jaren zestig en ook sinds Harding heeft het vakgebied van feministisch onderzoek zich verder ontwikkeld. Waar er in het begin vooral aandacht was voor de representatie van de witte en welgestelde vrouw opent het vakgebied zich gaandeweg steeds meer voor vrouwen van kleur van allerlei economische statussen.⁵²

Rondom deze feministische vorm van onderzoek speelt een groot vooroordeel: men kan van mening zijn dat een feministische methode een *bias* heeft voor vrouwen en het vrouwelijke, en daardoor minder objectief is. Het is echter het doel van de feministische methode om doorgaans onderbelichte figuren, niet alleen vrouwen, volledig te onderzoeken om los te komen van de man-gerichte

⁴⁷ Aino Saarinen, "Feminist Research: In Search of a New Paradigm?," *Acta Sociologica* 31, no. 1 (1988): 40.

⁴⁸ Saarinen, "Feminist," 40-41.

⁴⁹ Saarinen, "Feminist," 37.

⁵⁰ Saarinen, "Feminist," 37-38.

⁵¹ Saarinen, "Feminist," 39.

⁵² Abigail Brooks en Sharlene N. Hesse-Biber, "An Invitation to Feminist Research," in *Feminist Research Practice*, red. Sharlene N. Hesse-Biber (Thousand Oaks: SAGE Publications, 2007).

bias van het voorheen androcentrisch getinte onderzoek, waardoor deze methode juist objectiever zou zijn.⁵³

2.2 Het probleem van objectiviteit in de wetenschap

Het fenomeen van objectiviteit binnen (feministisch) wetenschappelijk onderzoek is echter allesbehalve onomstreden. Sandra Harding heeft naast haar toonaangevende definitie van feministisch onderzoek ook een groot aandeel in deze discussie rondom objectiviteit. Ze stelt dat objectiviteit juist zo goed mogelijk moet worden nagestreefd in onderzoek zodat vrouwen van alle sociale klassen, uit alle hoeken van de wereld en van alle religies zo goed mogelijk gezien worden door de wetenschap.⁵⁴ Alle vrouwen hebben volgens haar andere behoeftes en het erkennen van de waarde van deze behoeftes zorgt voor een betere, objectievere wetenschappelijke behandeling.⁵⁵ Deze objectiviteit moet benaderd worden vanuit de marges, door een open blik aan te nemen vertrekkend vanuit het standpunt van de gemarginaliseerde, (ook wel standpuntsanalyse genoemd) komt een onderzoeker achter de behoeftes van de meest marginale figuren om deze te kunnen integreren in een zo objectief mogelijke denkwijze vorm te geven.⁵⁶

Donna Haraway, een van de meest prominente denkers binnen het denken over objectiviteit, levert kritiek op Hardings idee dat objectiviteit bestaat en moet worden nagestreefd. Haraway stelt dat er niet zoiets is als een objectieve blik, ze stelt dat een persoon alleen een gekleurde kennis kan hebben.⁵⁷ Haraway pleit voor het elimineren van het begrip van objectiviteit en wil in plaats daarvan *situated knowledge* als paradigma. *Situated knowledge* houdt in dat alle kennis die een mens kan opdoen wordt gekleurd door hun context; tijd, locatie, status en gender beïnvloeden allemaal de opgedane kennis van de wereld.⁵⁸ Ze stelt:

*“I am arguing for politics and epistemologies of location, positioning, and situating, where partiality and not universality is the condition of being heard to make rational knowledge claims. These are claims on people's lives. I am arguing for the view from a body, always a complex, contradictory, structuring, and structured body, versus the view from above, from nowhere, from simplicity.”*⁵⁹

⁵³ Gross, *Feminist*, 18.

⁵⁴ Sandra Harding, *Objectivity and Diversity: Another Logic of Scientific Research* (Chicago: University of Chicago Press, 2015), 79.

⁵⁵ Harding, *Objectivity*, 79.

⁵⁶ Harding, *Objectivity*, 79.

⁵⁷ Nicole Westmarland, “The Quantitative Qualitative Debate and Feminist Research: A Subjective View of Objectivity,” *Forum Qualitative Sozialforschung Forum: Qualitative Social Research* 2, no. 1 (2001).

⁵⁸ Donna Haraway, “Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective,” *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988): 589.

⁵⁹ Haraway, “Situated,” 589.

In het wetenschappelijk paradigma wat Haraway hier beschrijft wordt er dus erkend dat het beter is als niet gedacht wordt dat er zoiets is als universele kennis.⁶⁰ Alle kennis binnen haar ideale wetenschap betreft maar een deel van de realiteit, er is dan niet zoiets als een totaal losgemaakte, objectieve kennis. Kennis is volgens Haraway dus iets specifiek, iets wat gesitueerd is in een bepaalde context.

Dit onderzoek erkent het argument van Harding in het streven naar objectiviteit maar neigt sterker naar de *situated knowledge* theorie van Haraway. De feministische benadering van wetenschappelijk onderzoek maakt de wetenschap grotendeels objectiever simpelweg omdat er meer gevallen bekeken worden dan alleen het mannelijke, tot zover wordt er objectiviteit (in de geest van Harding) nagestreefd met dit onderzoek. Onderzoek wordt echter altijd beïnvloedt door het standpunt en de context van de onderzoeker, wat wijst op *situated knowledge*.

2.3 Situated knowledge, objectiviteit en de onderzoeker

Mijn eigen standpunt als onderzoeker speelt dus een sterke rol bij het onderzoeken van Maria. De kennis die ik als onderzoeker opdoe over Maria wordt beïnvloedt door mijn eigen status en perspectief. Dit perspectief kent twee kanten: mijn identiteit als feminist en mijn context. Als overtuigd feministe en tevens ook vrouw, is het onderzoeken van de *agency* van Maria niet iets wat door mij compleet neutraal en objectief gedaan kan worden. Als onderzoeker neem ik mijn eigen overtuigingen en ervaringen mee die eventueel de onderzoeksresultaten zullen kleuren. Ik heb hierbij dus een bepaalde feministische agenda. Niet alleen de onderzoeksmethode die gebruikt wordt binnen dit onderzoek is dus feministisch, maar ook de onderzoeker zelf.

Het andere belangrijke aspect van mijn positie als onderzoeker is mijn context. Ik ben een relatief hoogopgeleide, witte, Nederlandse vrouw. Mijn ervaringen zijn heel anders dan die van een jonge, joodse vrouw uit het Midden-Oosten met geen genoemde opleiding. Ik moet erkennen dat ik vanuit een positie van privilege dit onderzoek doe, ik ben zelf een minder gemarginaliseerd figuur dan de literaire Maria was in haar tijd (en in de geschriften na haar vernomen tijd) en kan dus niet weten hoe het voor haar geweest zou zijn. Door mijn blik op de teksten te richten om Maria's weergave uitgebreid te onderzoeken probeer ik mij zover dat kan te verplaatsen in de context en realiteit waarin de literaire Maria leefde om zo haar weergegeven *agency* bloot te leggen.

2.4 Feminisme en de religiewetenschappen

Feministisch onderzoek, in al haar verschijningsvormen, komt voor binnen verschillende wetenschappelijke disciplines. Dit onderzoek wil een bijdrage

⁶⁰ Westmarland, "Quantative."

leveren aan de eerder genoemde trend van feministisch onderzoek binnen de religiewetenschappen. Elisabeth Schüssler-Fiorenza, een van de grote stemmen binnen de feministische religiewetenschappen en theologie, vat feminisme op de volgende manier samen:

*“feminism is the radical notion that women are people.”*⁶¹

Of in het Nederlands: feminisme is het radicale idee dat vrouwen mensen zijn.⁶² Zij pleit hiermee dus voor onderzoek naar vrouwen binnen religies en bronteksten gericht op de vrouwen als volwaardige personen, niet alleen als moeders, echtgenotes en dienstmeiden.⁶³ Volgens Schüssler-Fiorenza scheidt feministisch onderzoek een kritisch raamwerk waarbinnen vrouwen benaderd worden als intellectuele (religieuze) subjecten met eigen *agency* en autoriteit.⁶⁴ Ze stelt verder ook dat de context waarin de vrouwen handelen bij deze vorm van onderzoek niet vergeten moet worden.⁶⁵ Hoewel Schüssler-Fiorenza ook theologe is scheidt ze een feministisch kader dat ook bruikbaar is voor onderzoek buiten theologische doelstellingen. Zo kan haar werk ook binnen dit onderzoek gehanteerd worden, mits de theologische intenties buiten de beschouwing worden gelaten.

De specifieke vorm van feministisch onderzoek die gehanteerd zal worden is de feministische standpunt analyse. Deze vorm van onderzoek is gericht op het onderzoeken van de voorheen onderdrukte stemmen in religies en in teksten.⁶⁶ Het gaat hier om het volledig analyseren van het standpunt van gemarginaliseerde en weinig onderzochte mensen; zoals vrouwen, niet-witte mensen en leden van de LHBTQIA+ gemeenschap.⁶⁷ Het gaat hier niet om het zoeken naar een gedeeld standpunt van alle vrouwen of alle gemarginaliseerde stemmen, maar juist om het onderzoeken van het concrete standpunt van een individu. Hier wordt dus de methode die Harding voorstelt gehanteerd, maar met de nadruk van Haraway dat het hier specifiek gaat om een individu met een unieke weergave. Om onderzoek te doen naar Maria en haar *agency* is dit een geschikte methode omdat Maria's gevoelens en motivaties doorgaans niet de focus waren van onderzoek. Aan de hand van deze methode wordt er dus uitgebreid onderzoek gedaan naar de motivaties en handelingen van Maria als zelfstandig subject en niet naar Maria als object van devotie, of louter als moeder of volgeling.

⁶¹ Elisabeth Schüssler Fiorenza, “Method in Women’s Studies in Religion,” in *Methodology in Religious Studies: The Interface with Women’s Studies*, red. Arvind Sharma (Albany: State University of New York Press, 2002), 209.

⁶² Schüssler Fiorenza, “Method,” 209.

⁶³ Schüssler Fiorenza, “Method,” 208.

⁶⁴ Schüssler Fiorenza, “Method,” 208.

⁶⁵ Schüssler Fiorenza, “Method,” 222.

⁶⁶ Schüssler Fiorenza, “Method,” 208.

⁶⁷ Mary Jo Neitz, “Feminist Methodologies,” in *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, red. Michael Stausberg en Steven Engler (Abingdon: Routledge, 2011).

2.5 Het vergelijkend aspect van het onderzoek

Naast de feministische standpunt analyse is er sprake van een ander aspect van onderzoek binnen dit werk, namelijk vergelijking. Deze vergelijking wordt gebruikt om de ontwikkeling van Maria's participatie binnen de geboorteenarratieven mogelijk te achterhalen. Dit onderzoek wil verkennen of er een ontwikkeling door de tijd heen te zien is in de weergave van Maria's *agency* bij de verwekking en geboorte van Jezus. Om een ontwikkeling bloot te leggen moeten de resultaten van de feministische standpunt analyses van de bronteksten naast elkaar gelegd worden. Zonder de teksten te vergelijken zien we niet wat er door de tijd heen eventueel verandert.

Vergelijken is een van de meest gebruikte gereedschappen binnen vele vormen van wetenschap, het is niet een aparte methode, aldus Michael Stausberg, maar een gereedschap dat door eenieder gebruikt kan worden.⁶⁸ Het is immers ook een activiteit die iedereen doet; vergelijken gebeurt doorgaans bijna automatisch.⁶⁹ Stausberg benadrukt tevens dat elke modus van onderzoek binnen de religiewetenschappen gebruik maakt van vergelijkingen. Experimenten, veldwerk en tekstonderzoek kennen allemaal elementen die rusten op vergelijkingen.⁷⁰

Sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw is er kritiek gekomen op comparatieve religiestudies vanuit een antikoloniale opvatting van religie. Het idee is dat: als religies alleen maar koloniale uitvindingen zijn, er geen concrete gedeelde eigenschappen zijn en er dus niets te vergelijken is.⁷¹ Ook is er kritiek op de vernomen nadruk op overeenkomsten van vergelijkend onderzoek; in de praktijk is er echter ook juist vaak aandacht voor de verschillen.⁷² Het meeste vergelijkende werk is gericht op het vergelijken van twee distincte religieuze overtuigingen en vereist extensief onderzoek vooraf om bekend te raken met de onderzoeksonderwerpen.⁷³

Een van de problemen van vergelijkend onderzoek die Stausberg noemt is dat het vaak lastig is om vergelijkbaar bronmateriaal te vinden. Ondanks dat sommige van de onderzochte teksten niet besloten liggen in de christelijke canon zijn ze goed te vergelijken. Alle teksten hebben namelijk een prominente rol gekend in de ontwikkeling van christelijk gedachtegoed omtrent de geboorte van Jezus en de rol van Maria daarin. Dit onderzoek heeft dus vergelijkbaar bronmateriaal gevonden, waardoor een vergelijkend onderzoek mogelijk is. Het helpt hierbij dat het teksten van een enkele religieuze beweging betreft; ondanks dat de teksten niet

⁶⁸ Michael Stausberg, "Comparison," in *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, red. Michael Stausberg en Steven Engler. (Abingdon: Routledge, 2011), 21, 34.

⁶⁹ Stausberg, "Comparison," 21.

⁷⁰ Stausberg, "Comparison," 35.

⁷¹ Stausberg, "Comparison," 22.

⁷² Stausberg, "Comparison," 27-28.

⁷³ Stausberg, "Comparison," 32.

allemaal tot dezelfde canon behoren zijn ze wel allemaal deel van een bredere Jezus-beweging.

2.6 Agency: een voorproefje

Binnen dit onderzoek wordt de nadruk gelegd op de *agency* van Maria. Hoewel het eerste hoofdstuk van dit onderzoek zich uitgebreid zal richten op deze term is het relevant om het principe van *agency* toch kort toe te lichten. Psycholoog James Moore beschrijft het gevoel van *agency* als volgt:

*“The sense of agency refers to this feeling of being in the driving seat when it comes to our actions.”*⁷⁴

Het gaat bij *agency* dus om het hebben van controle over wat de persoon doet. Het is bewust en autonoom handelen. Dit betekent alleen niet dat het gebruiken van *agency* zich alleen uit in autonoom handelen. Saba Mahmood toont aan dat een bewuste keuze voor volgzzaamheid en onderwerping ook gezien kan worden als een uiting van *agency*.⁷⁵ Het principe van *agency* gaat binnen dit onderzoek dienen als hoofdlijn, het wordt binnen teksten gezocht en aan de hand van *agency* worden de teksten vergeleken. Omdat dat dit concept zo centraal staat in dit werk wordt in hoofdstuk 3 toegelicht hoe het concept wordt geconceptualiseerd en gebruikt.

Concluderend: dit onderzoek zal Maria door middel van feministisch onderzoek met behulp van vergelijking benaderen als mens. Er zal onderzocht worden hoe zij de *agency* die zij als mens heeft al dan niet gebruikt en hoe dit door de tijd heen in bronnen is weergegeven.

⁷⁴ J.W. Moore, “What is the Sense of Agency and Why Does it Matter?,” *Frontiers in Psychology* 7, (2018).

⁷⁵ Saba Mahmood, *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 22.

3| Agency

Het draait in dit feministische onderzoek om de *agency* van Maria. In dit hoofdstuk wordt het begrip *agency* uitgebreid toegelicht: wat is het, hoe construeren en gebruiken we het begrip binnen dit onderzoek en uiteindelijk: hoe kan dit begrip gebruikt worden om onderzoek te doen naar Maria?

3.1 Het definiëren van *agency*: het spanningsveld

Binnen het feministisch onderzoek is de term *agency* niet onomstreden.⁷⁶ *Agency* werd voorheen door vele feministische denkers gedefinieerd als verzet tegen onderdrukkende structuren. Hieruit volgt dat vrouwen die zich niet expliciet verzetten geen *agency* zouden uitoefenen. Op deze beperkte definitie van *agency* is felle kritiek gekomen. Saba Mahmood stelt in haar werk *The Politics of Piety* dat het construeren van *agency* als verzet geen recht doet aan de lokale ervaringen van vele vrouwen.⁷⁷ Wat *agency* inhoudt hangt volgens Mahmood sterk af van de context waar een individu zich in begeeft; voor sommigen is onderwerping aan God, of zijn vernomen wil, een daad van *agency*.⁷⁸ Verzet is hier volgens Mahmood niet de enige manier om het zelf als subject weer te geven of *agency* uit te oefenen. Ook onderwerping maakt iemand tot een subject en een *agent*: een die bewust kiest voor het vasthouden aan traditie.⁷⁹

Ook Orit Avishai benadrukt dat *agency* zich niet alleen uit in verzet. Volgens Avishai is *agency* binnen een religieus kader niet noodzakelijkerwijs een daad van verzet of een strategisch middel tot niet-religieuze doeleinden maar kan het ook juist gericht op bewuste religieuze observantie.⁸⁰ In haar onderzoek onder orthodox-joodse vrouwen ontdekt zij dat deze vrouwen doorgaans vasthouden aan de puurheidsregels (die onder andere voorschrijven dat er tijdens de menstruatie geen seksuele relaties mogen plaatsvinden) niet alleen omdat ze volgzzaam willen zijn of er iets niet-religieus mee winnen (zoals tijd om hun echtgenoten sociaal beter te leren kennen), maar juist omdat ze zelf recht willen doen aan hun orthodoxe geloof en identiteit.⁸¹

Het definiëren van *agency* is binnen de feministische wetenschappen allesbehalve simpel. Het omvat vele aspecten van mens-zijn: verzet, volgzzaamheid en vroomheid. Uit het spanningsveld van *agency* zijn verscheidene constructies van het begrip voortgekomen. Voor dit onderzoek is het belangrijk dat *agency* in

⁷⁶ Kelsy C. Burke, "Women's Agency in Gender-Traditional Religions: A Review of Four Approaches," *Sociology Compass* 6, no. 2 (2012): 123.

⁷⁷ Mahmood, *Politics*, 29.

⁷⁸ Mahmood, *Politics*, 32.

⁷⁹ Saba Mahmood, "Feminist Theory, Embodiment, and the Docile Agent: Some Reflections on the Egyptian Islamic Revival Movement," *Cultural Anthropology* 16, no. 2 (2001): 212.

⁸⁰ Orit Avishai, "'Doing Religion' in a Secular World: Women in Conservative Religions and the Question of Agency," *Gender and Society* 22, no. 4 (2008): 428.

⁸¹ Avishai, "Doing," 422-428.

zoveel mogelijk vormen gebruikt wordt om zo binnen de teksten alle mogelijke uitingen van *agency* te kunnen herkennen.

3.2 Agency in dit onderzoek: de vier vormen van *agency*

Om dit te bewerkstelligen wordt er voor dit onderzoek gebruik gemaakt van de *agency*-constructie zoals vormgegeven door Kelsy C. Burke. Zij gebruikt zowel de kritiek van Saba Mahmood als de bevindingen van Orit Avishai en de feministische opvattingen over *agency* om vier verschillende verschijningsvormen van *agency* te construeren.⁸² Zij wil met het vormgeven van vier verschijningsvormen van *agency* recht doen aan de kritieken op de *agency*-definitie van verzet, maar deze ook integreren. De constructies van *agency* zoals Burke ze vormgeeft zijn expliciet gericht op de *agency* van vrouwen binnen een religieus kader. Ze zijn hierdoor uitermate geschikt voor dit onderzoek omdat Maria zelf joods is en door haar interactie met de omgeving en met God altijd handelt binnen een religieus gekleurde omgeving. Burke's vier vormen van *agency* zijn als volgt: *resistance agency*, *empowerment agency*, *instrumental agency* en *compliant agency*.⁸³ Deze vier vormen van *agency* zullen verder worden toegelicht.

Resistance agency

Resistance agency doet recht aan de feministische interpretaties van *agency* gericht op het verzet tegen onderdrukkende en patriarchale structuren. Het gaat bij deze vorm van *agency* om het verzet tegen de status-quo en het willen aanpassen van huidige structuren.⁸⁴ Ze volgt hier echter wel de lijn van kritiek van Mahmood en benadrukt dat het louter focussen op deze vorm van *agency* veel vrouwen en hun ervaringen tekort doet.⁸⁵ Om deze vorm van *agency* te lezen in de teksten wordt er vooral op gelet of Maria wordt weergegeven met handelingen en woorden die tegen bestaande normen en hiërarchieën ingaan.

Empowerment agency

De tweede vorm van *agency* die Burke onderscheidt is *empowerment agency*. Bij deze vorm van *agency* draait het, als het om religie gaat, om het erkennen dat traditionele religie niet vrouwvriendelijk is, maar in plaats van het aanpassen van deze religie passen vrouwen hun reactie op deze religie aan.⁸⁶ Door omdenken, creativiteit en een nadruk op gevoel geven vrouwen vorm aan hun respons op de religie op een manier die voor hun baat heeft.⁸⁷ Voor sommige vrouwen, bijvoorbeeld, geeft een bekering tot het evangelisch christendom ze, ondanks dat dit minder vrouwvriendelijke aspecten bevat, het gevoel van meer controle over hun leven; het geeft de vrouwen mogelijk de *empowerment* om zich meer uit te

⁸² Burke, "Agency," 123-124.

⁸³ Burke, "Agency," 123-124.

⁸⁴ Burke, "Agency," 123-124.

⁸⁵ Burke, "Agency," 125.

⁸⁶ Burke, "Agency," 125-126.

⁸⁷ Burke, "Agency," 126.

spreken over misstanden.⁸⁸ Deze vorm van *agency* wordt in de teksten gezocht door erop te letten of Maria als omdenkend en creatief omgaand met religieuze stellingen wordt weergegeven.

Instrumental agency

De derde vorm van *agency* is *instrumental agency*. Deze vorm van *agency* is gericht op het participeren binnen een religie voor extra-religieuze doeleinden. Het meedoen aan een religie kan bijvoorbeeld zorgen voor kansen op onderwijs, werk en meer spiritueel leiderschap binnen het gezin.⁸⁹ Deze *agency* draait dus om het bewust meedoen binnen eventueel onderdrukkende structuren voor voordelen buiten deze structuren. In het werk van Avishai zien we deze vorm van *agency* terug bij enkele van haar orthodox-joodse respondenten die de tijd dat zij “onrein” zijn (en dus geen seksuele relaties mogen hebben met hun echtgenoot) gebruiken om op een emotioneel niveau aan hun huwelijk te werken.⁹⁰ Deze vorm van *agency* wordt in de teksten gezocht middels mogelijke verwijzingen van Maria naar niet-religieuze doelen bij het vervullen van religieuze daden.

Compliant agency

De laatste vorm van *agency* die Burke onderscheidt is *compliant agency*. Deze vorm van *agency* is gericht op de blinde vlek van feministische *agency* theorie zoals vormgegeven door Mahmood. *Compliant agency* draait om het bewust onderwerpen en het soms bewust uit handen geven van autonomie.⁹¹ Burke volgt met de definitie van deze vorm van *agency* direct de lijn van Mahmood in het stellen dat ook het uit handen geven van controle een daad van *agency* kan zijn.⁹² Deze vorm van *agency* wordt in de teksten vooral gezocht in actieve toezeggingen tot onderwerping en meegaandheid van Maria.

Deze vier vormen van *agency* brengen wel een risico met zich mee. Door de term *agency* zo breed te definiëren kan alles wat een individu doet onder *agency* geschaard worden.⁹³ Dit onderzoek is er echter op gericht een ontwikkeling te ontdekken in de weergave van de *agency* van Maria, deze ontwikkeling kan van de ene vorm van *agency* naar een andere vorm zijn en dus is deze constructie relevant binnen dit onderzoek. De bovengenoemde vier vormen van *agency* worden binnen dit onderzoek, zover mogelijk, als gelijkwaardig behandeld; er wordt onderzocht hoe Maria's *agency* eventueel door de tijd heen veranderd in

⁸⁸ Burke, “Agency,” 126.

⁸⁹ Burke, “Agency,” 126-127.

⁹⁰ Avishai, “Doing,” 421.

⁹¹ Burke, “Agency,” 127-128.

⁹² Burke, “Agency,” 130; Mahmood, *Politics*, 22; Orit Avishai, “Theorizing Gender from Religion Cases: Agency, Feminist Activism, and Masculinity,” *Sociology of Religion* 77, no. 3 (2016): 266; Atalia Omer, “Is Docile Agency Good for Women?,” *Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs*, 20 mei, 2014.

⁹³ Shanell T. Smith, ““She Did That!”: Female Agency in New Testament Texts - A Womanist Response,” in *The Oxford Handbook of New Testament, Gender and Sexuality*, red. Chris Maunder (Oxford: Oxford University Press, 2019), 163.

zijn weergave. Hier onderscheid ik geen vorm van *agency* als beter dan de anderen, ze zijn simpelweg alle vier anders.

Het moet echter wel gezegd worden dat het binnen dit onderzoek gaat om mannelijke weergaves van Maria: alle teksten die worden onderzocht zijn waarschijnlijk geschreven door mannelijke auteurs. De weergaves van Maria zijn dus vanuit een mannelijk perspectief opgeschreven. *Compliant agency* kan door deze mannen strategisch ingezet zijn om Maria te vormen tot de ideale, volgzaam vrouw en heeft daardoor mogelijk negatieve connotaties. Waar onderwerping voor vrouwen in de echte wereld positief en emancipatoir kan zijn en voelen is het toeschrijven van *compliant agency* voor een vrouw binnen een narratief geschreven door mannen mogelijk een patriarchale daad van beoogde onderdrukking.

3.3 Het achterhalen van *agency*

Om de vier vormen van *agency* in de teksten te achterhalen lenen we gereedschappen van de literatuurwetenschappen. De *agency* van een karakter binnen een tekst, ofwel de *narrative agency*, wordt volgens Sarah Drews Lucas vooral gezien binnen de capaciteit van een karakter om zichzelf vorm te geven als een subject, ook in relatie tot anderen subjecten. Dit betreft een handelingsvermogen.⁹⁴ Deze soort *agency* wordt volgens Michael Bamberg doorgaans gevonden in de volgende aspecten: het spreken van het karakter, of het karakter zelf de controle heeft over het eigen subject-woorden (of hoe het subject wordt weergegeven) en of het karakter eigen keuzes maakt.⁹⁵ Wat belangrijk is om te noteren is dat het subject niet statisch hoeft te zijn, het kan veranderlijk zijn en afhankelijk van de context.⁹⁶ Er wordt in het onderzoek aan de hand van deze aspecten onderzocht wat Maria zegt, en of ze überhaupt spreekt. Ook wordt er gekeken hoe Maria handelt, hoe anderen eventueel voor haar handelen, en hoe zij hierop reageert. Naast dat er gekeken wordt naar wat ze zegt en doet wordt er ook gekeken naar de weergave van wat ze voelt, of er binnen het narratief aandacht is voor haar gevoelens en ook of zij de controle heeft over haar eigen gevoelens en handelen. Wanneer Maria zelf spreekt en handelt zou dit sneller wijzen op een vorm van *agency* dan wanneer ze zelf niet spreekt en geen eigen handelingen onderneemt. Maar zoals concreet gemaakt in de vier vormen van *agency* hoeft het nemen van controle over haar eigen leven niet te betekenen dat Maria niet ook juist zichzelf kan onderwerpen aan God. In Maria's handelingen, woorden en gevoelens wordt *agency* gezocht en vervolgens, waar mogelijk, gespecificeerd aan de hand van de vier vormen van *agency* volgens Burke.

⁹⁴ Sarah Drews Lucas, "The Primacy of Narrative Agency: Re-Reading Seyla Benhabib on Narrativity," *Feminist Theory* 19, no. 2 (2018): 125.

⁹⁵ Michael Bamberg, "Narrative Practice and Identity Navigation," in *Varieties of Narrative Analysis*, red. James A. Holstein en Jaber F. Gubrium (Thousand Oaks: SAGE Publication, 2012).

⁹⁶ Lucas, "Primacy," 127-128.

Narrative agency wordt in dit onderzoek geconceptualiseerd als overkoepelend boven de vier concrete vormen van *agency*. De vormen van *agency* die Burke identificeert spelen zich grotendeels af in de echte wereld, het betreft geen literaire vormen van *agency*. Door het integreren van *narrative agency* kunnen deze concrete vormen van *agency* teruggevonden worden in de teksten. Middels het zoeken naar *narrative agency* wordt namelijk er gekeken of er überhaupt sprake is van weergegeven *agency*; er wordt gekeken of Maria op eigen initiatief spreekt en handelt en of er aandacht is voor haar gevoelens. Wanneer er is vastgesteld dat er sprake is van mogelijke *agency* wordt deze *agency* middels de vier vormen van Burke gekeken welke specifieke vorm van *agency* het betreft binnen de tekst.

3.4 Autonomie en consent

Onder het begrippenkader van *agency* valt binnen dit onderzoek ook de kwestie van autonomie. Alle vormen van *agency* zoals Burke ze construeert gaan uit van een zekere mate van autonomie, ofwel zelfbeschikkingsrecht. Zoals eerder gezegd is het duidelijker om *agency* te zien wanneer er sprake is van spraak en handelen vanuit Maria zelf. Beoefenaars van de *agency* worden immers geacht zelf bewuste keuzes te maken over hun omgang met hun religie. Zelfs het eventueel inleveren van de autonomie, zoals kan onder *compliant agency*, is in de kern een autonome daad.

Bij Maria speelt hier ook nog een andere vorm van autonomie: de lichamelijke autonomie. Lichamelijke autonomie is het idee dat personen zelf mogen bepalen wat er met hun lichaam gebeurt en wie er toegang tot heeft, waar autonomie simpelweg het vrijelijk kunnen maken van eigen keuzes inhoudt.⁹⁷ Beslissingen over het lichaam moeten gemaakt kunnen worden in totale vrijheid volgens deze constructie van het begrip autonomie.⁹⁸ Hieruit volgt de kwestie van *consent*: het geven van toestemming.⁹⁹ Ook deze toestemming moet vrijelijk gegeven kunnen worden.¹⁰⁰

De term *consent* is onderhevig geweest aan vele ontwikkelingen. In het vroege denken over *consent*, rond de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw, was het uitgangspunt: “nee is nee.”¹⁰¹ Bij *consent* draaide het dus om het recht om nee te zeggen. Dit sloot echter gevallen buiten waar er niet expliciet nee gezegd kon worden maar er toch geen sprake van *consent* was.¹⁰² Later kwam er, voortvloeiend uit deze kritiek, een nieuwe, seks-positieve benadering gericht op enthousiasme: het credo luidde nu “ja is ja.”¹⁰³ Dit is alleen ook niet zonder problemen: de kern van de *consent*-kwestie is een vrijelijk gegeven toestemming

⁹⁷ Milena Popova, *Sexual Consent* (Cambridge: MIT Press, 2019), 14.

⁹⁸ Popova, *Sexual Consent*, 14.

⁹⁹ Popova, *Sexual Consent*, 17.

¹⁰⁰ Popova, *Sexual Consent*, 21.

¹⁰¹ Popova, *Sexual Consent*, 17.

¹⁰² Popova, *Sexual Consent*, 17.

¹⁰³ Popova, *Sexual Consent*, 18.

of weigering. Het is niet alleen het zeggen van ja of nee maar ook de context: kan er zonder dwang een keuze gemaakt worden omtrent de (seksuele) verhandeling.¹⁰⁴

Deze begrippen zijn relevant voor dit onderzoek omdat de verwekking en geboorte van Jezus twee dingen zijn die hoofdzakelijk gebeuren binnen Maria's lichaam. Het verwekken en krijgen van een kind wordt vaak geconstrueerd als een inherent seksuele handeling en is daarmee dus onderhevig aan kwesties van seksuele *consent*. Bij Maria is er doorgaans geen sprake van een seksuele handeling, ze ontvangt het kind immers op een miraculeuze wijze maar het ontvangen van het kind speelt zich wel af binnen haar lichaam, waardoor kwesties van *consent* toch belangrijk zijn. In hoeverre zij *agency* heeft en gebruikt bij deze gebeurtenissen hangt ook af van haar gebruik van haar lichamelijke autonomie en of ze wel of niet duidelijk *consent* geeft. Vooral voor *compliant agency* is *consent* relevant: in het (verbaal of misschien ook non-verbaal) geven van toestemming voor een daad die mogelijk inbreuk doet op haar autonomie toont iemand *compliant agency*: namelijk het bewust uit handen geven van autonomie of het bewust volgbaar zijn. Voor dit aspect van "bewustzijn" is er een zekere mate van goedkeuring en dus *consent* nodig.

3.5 Agency, autonomie en Maria

Dit onderzoek wil Maria onderzoeken als een handelend subject, als een volwaardig persoon. Wanneer iemand geconstrueerd wordt als handelend subject volgt hieruit dat deze persoon het potentieel heeft om *agency* uit te oefenen. Hoe deze *agency* ingezet wordt en hoe dit weergegeven wordt binnen de bronteksten is het doel van dit onderzoek. Door het gebruiken van de vier categorieën van *agency* van Burke is het mogelijk om een eventuele ontwikkeling in de vorm van Maria's *agency* te zien.

Aangezien het onderzoek naar Maria's *agency* zich richt op haar *agency* bij de verwekking en geboorte van Jezus is het belangrijk om te erkennen dat er naast *agency* ook kwesties van autonomie en *consent* spelen. Maria is immers een volwaardig mens en heeft daarom ook recht op lichamelijke autonomie. Of deze autonomie binnen de teksten gehandhaafd wordt is ook onderwerp van dit onderzoek, als ze deze autonomie vrijelijk inlevert is dat immers een mogelijk voorbeeld van *compliant agency*.

Het onderzoeken van Maria's *agency* kan ons een heel nieuw perspectief bieden op zowel haar, als op de geboorte van Jezus. Door niet te kijken naar haar maagdelijkheid of moederschap maar juist naar haar als mens met recht op autonomie en *agency* neemt dit onderzoek een invalshoek in die onder gerepresenteerd is in de religiewetenschappen. In de komende hoofdstukken zal

¹⁰⁴ Popova, *Sexual Consent*, 18-21.

deze vorm van onderzoek gerealiseerd worden en wordt er misschien wel een geheel nieuwe Maria geschapen.

4| Het evangelie van Matteüs

Nu is vastgesteld hoe *agency* binnen dit onderzoek gedefinieerd wordt, volgt nu een overzicht van de analyses van de geboorte-narratieven in individuele evangeliën. Het eerste evangelie wat besproken wordt is het evangelie van Matteüs. Dit is het oudste van de besproken evangeliën binnen dit onderzoek. Eerst zal kort het geboortenarratief worden samengevat en vervolgens zal er diepgaand onderzocht worden hoe Maria in dit verhaal *agency* uitoefent aan de hand van de vier soorten *agency* geconstrueerd door Burke.

4.1 De achtergrond van Matteüs

Voordat het geboortenarratief toegelicht wordt moet er eerst kort gekeken worden naar het werk waar dit narratief in ingebed ligt. Het evangelie van Matteüs komt uit de eerste eeuw CE en wordt vaak weergegeven als een evangelie wat zich richt op de joodse en traditionele aspecten van de vroege Jezus-beweging. Vrouwen spelen binnen dit evangelie een marginale rol; de auteur van het evangelie houdt zich amper bezig met vrouwen of hun behoeftes. Het centrale perspectief binnen het gehele evangelie is een mannelijk, androcentrisch perspectief. Feministische religiewetenschappers zijn het er doorgaans over eens dat dit perspectief sterk patriarchaal gericht is.¹⁰⁵ Door het hele evangelie heen toont de auteur van Matteüs weinig interesse in vrouwen als volwaardige leden van de gemeenschap.¹⁰⁶ Zoals Saldarini het stelt:

“The author’s lack of interest in women follows from his focus on the males as the center of power in his society.”¹⁰⁷

Onderzoek naar het evangelie van Matteüs is veelal gericht op het joodse karakter van het evangelie en op het synoptisch probleem.¹⁰⁸ De evangeliën van Marcus, Matteüs en Lucas worden in Bijbelonderzoeken doorgaans de synoptische evangeliën genoemd omdat ze veel gemeen hebben.¹⁰⁹ De term synoptisch slaat terug op het Grieks voor “samen gezien.”¹¹⁰ Het synoptisch probleem gaat over wat de teksten gemeen hebben, wat er verschilt, welke van de evangeliën eerst kwamen en welke bronnen er gebruikt zijn in de samenstelling van de teksten.¹¹¹ Een gangbare oplossing voor deze kwestie is de vier bronnen hypothese: deze hypothese gaat er vanuit dat Matteüs en Lucas het evangelie van Marcus hebben gebruikt als bron, naast een onbekende bron "Q" voor die delen die niet in Marcus

¹⁰⁵ Janice Capel Anderson, “Matthew: Gender and Reading,” in *A Feminist Companion to Matthew*, red. Amy-Jill Levine (Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd, 2001), 29.

¹⁰⁶ Anthony J. Saldarini, “Absent Women In Matthew’s Households,” in *A Feminist Companion to Matthew*, red. Amy-Jill Levine (Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd, 2001), 158-159.

¹⁰⁷ Saldarini, “Absent Women,” 164.

¹⁰⁸ Ehrman, *New*, 129-148.

¹⁰⁹ Ehrman, *New*, 121.

¹¹⁰ Ehrman, *New*, 121.

¹¹¹ Ehrman, *New*, 121.

voorkomen.¹¹² Het evangelie van Marcus bevat geen geboortenarratief, het kan dus gezegd worden dat zowel Matteüs als Lucas dit uit deze aangenomen bron “Q” hebben overgenomen.

Ook met betrekking tot Matteüs wordt er specifiek feministisch onderzoek gedaan: er bestaat bijvoorbeeld het werk: *a Feminist Companion to Matthew*, geredigeerd door Amy-Jill Levine.¹¹³ In dit werk worden vooral de verhalen waar vrouwen in voorkomen diepgaand bekeken. Tevens extraheert het de algehele blik op gender die blijkt uit Matteüs uit deze verhalen. Wat in dit werk echter niet bevat is een uitgebreid onderzoek naar de participatie van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus. Dit zal in het huidige hoofdstuk gebeuren, voorafgegaan door een korte weergave van het geboortenarratief volgens Matteüs.

4.2 Het geboortenarratief volgens Matteüs in grote lijnen

Voordat Matteüs vertelt hoe Jezus geboren is geeft hij in Matteüs 1:1-17 de voorouders van Jezus weer. Door middel van Jozef wordt Jezus in deze genealogie verbonden met de lijn van David. Matteüs beschrijft na de afkomst van Jezus concreet gemaakt te hebben hoe Jezus op de wereld is gekomen (Mat. 1:18-25). Het daadwerkelijke geboortenarratief van Matteüs is redelijk kort; het begint met het stellen dat Maria zwanger was toen ze nog niet bij Jozef woonde (Mat. 1:18). Vervolgens wil Jozef haar verstoten maar in een droom vertelt een engel hem dat het kind een zoon van God betreft en dat hij Maria moet houden als vrouw (Mat. 1:19-23). Zo geschiedde en Maria baart een zoon: Jezus (Mat. 1:24-25).

4.3 De *agency* van Maria in Matteüs

Aangezien het geboortenarratief van Matteüs zo kort is, is er weinig materiaal om mee te werken binnen de analyse van Maria's *agency*. Deze analyse wordt verder gecompliceerd door het feit dat Jozef de hoofdrolspeler is in dit narratief; Maria wordt compleet op de achtergrond geplaatst door Matteüs. Maria krijgt in dit narratief een sterk passieve rol toegeschreven; Matteüs lijkt niet geïnteresseerd in haar gevoelens, gedachten en handelingen.¹¹⁴ Om toch een relevante analyse te maken van het Matteüs narratief wordt er ook gekeken naar voorname interpretaties van religiewetenschappers met betrekking tot het narratief.

De genealogie

Voor de analyse is het verstandig om te beginnen bij de genealogie in Matteüs, Maria wordt hier immers wel in genoemd (Mat. 1:16). In totaal worden er vijf vrouwen genoemd: Tamar, Rachab, Ruth, de vrouw van Uria en Maria (Mat. 1:2-

¹¹² Ehrman, *New*, 121-122.

¹¹³ Amy-Jill Levine, *A Feminist Companion to Matthew* (London: Sheffield Academic Press Ltd, 2001).

¹¹⁴ Jane Schaberg, *The Illegitimacy of Jesus: A Feminist Theological Interpretation of the Infancy Narratives* (San Francisco: Harper & Row, 1987), 75.

16). Er is veel onderzoek gedaan naar de reden dat deze specifieke vrouwen in de genealogie genoemd worden. Janice Capel Anderson beschrijft de drie voornaamste interpretaties. De eerste interpretatie is dat het bij de vier eerste vrouwen zondaars betreft als voorloper op het idee dat Jezus zondaars komt redden.¹¹⁵ De tweede interpretatie is dat de eerste vier vrouwen niet joods zijn wat zou wijzen op de aankomende missie onder de niet-joden.¹¹⁶ De derde interpretatie zoekt naar een aspect wat de vrouwen allemaal gemeen hebben; Maria is immers geen zondaar of niet-jood. Wat de vrouwen allemaal gemeen hebben zou zijn dat ze allemaal instrumenten waren van de heilige geest, en zo een actieve rol hadden in het voortzetten van Gods plannen voor het voortzetten van de Messianistische lijn.¹¹⁷ Capel Anderson stelt dat alle genoemde vrouwen initiatief toonden in het voortzetten van de Messias-lijn, maar dat Maria als enige hiervoor geen menselijke man nodig had. Schaberg voegt hieraan toe dat alle vrouwen in hun seksuele activiteiten bewust schade riskeren aan hun sociale positie, omdat ze tegen traditionele structuren en rollen ingaan.¹¹⁸

Wanneer we de derde interpretatie met betrekking tot de inclusie van Maria in de genealogie van Capel Anderson volgen met de noot van Schaberg, zou dit kunnen wijzen op enige autonomie en *resistance agency* van Maria. Capel Anderson veronderstelt immers eigen initiatief en Schaberg benadrukt de bewuste keuze voor het ingaan tegen traditionele structuren. Het lezen van deze vorm van *agency* in de tekst berust wel sterk op de aangenomen verbinding tussen Maria en de andere genoemde vrouwen.

De zwangerschap

In het feit dat Maria zwanger is kan eventueel ook *agency* gelezen worden. Er zijn twee manieren om het geboortenarratief van Matteüs te interpreteren, en beide manieren leiden tot een ander resultaat.

In Matteüs 1:20 wordt gesteld dat Maria zwanger is van de Heilige Geest. Wanneer men dit leest als concreet bewijs van een maagdelijke conceptie wijst dit op *compliant agency* maar eventueel ook op *resistance agency*. Capel Anderson stelt in haar essay *Matthew: Gender and Reading* dat Maria Jezus maakt zonder mannelijke assistentie, en dat de tekst de Heilige Geest verder niet maakt tot een mannelijk iets.¹¹⁹ God handelde hiermee buiten patriarchale structuren, hij koos immers een onbelangrijke joodse vrouw als ontvanger van het kind van God en ging niet eerst een mannelijke partner aanwijzen.¹²⁰ Maria is zwanger van de Heilige Geest volgens Matteüs, we kunnen dus eventueel stellen dat ze hier mee akkoord is gegaan en dus *compliant agency* heeft gebruikt en haar *consent* heeft

¹¹⁵ Janice Capel Anderson, "Mary's Difference: Gender and Patriarchy in the Birth Narratives," *The Journal of Religion*, 11, no. 2 (1987): 188.

¹¹⁶ Anderson, "Difference," 188.

¹¹⁷ Anderson, "Difference," 188.

¹¹⁸ Schaberg, *Illegitimacy*, 33.

¹¹⁹ Anderson, "Matthew," 32.

¹²⁰ Anderson, "Matthew," 33.

gegeven. Echter, aangezien de tekst hier niets over zegt is dit geen sterk argument. De keuze van God voor Maria als ontvanger van Jezus en daarmee het handelen van God buiten de patriarchale structuur laat ook Maria buiten deze structuur handelen, wat mogelijk wijst op een zekere vorm van *resistance agency*.

Maria's zwangerschap, specifiek Matteüs zijn behandeling hiervan, kan echter ook op een compleet andere manier gelezen worden. Jane Schaberg ziet de mogelijkheid dat het geboortenarratief van Matteüs eigenlijk een reactie is op een verkrachting of verleiding van Maria, en dat het kind verder op gangbare biologische wijze verwekt is.¹²¹ Dit is volgens haar wel een zeer omstreden standpunt wat weinig aanhangers kent.¹²² Schaberg stelt ook dat, zelfs indien het geboortenarratief gelezen wordt als maagdelijke conceptie, er nog steeds sprake kan zijn van patriarchale overheersing. Enerzijds kan de maagdelijke conceptie worden gezien als het loskomen van mannelijke overheersing, anderzijds betreft het de controle van God, de ultieme patriarch, over de baarmoeder.¹²³ Volgens Schaberg is er dan ook geen sprake van Maria als *agent* in deze tekst; ze krijgt geen eigen tekst, handelingen of gevoelens.¹²⁴ Over de geboorte van Jezus wordt door Matteüs verder niets gezegd naast de vermelding dat het gebeurd is:

“maar hij had geen gemeenschap met haar voordat ze haar zoon geboord had. En hij gaf Hem de naam Jezus.” (Mat. 1: 25).

Er wordt niets weergegeven over het proces van baren of Maria's gevoelens en ervaringen bij deze gebeurtenis. Het vers waarin de geboorte wordt beschreven legt ook de narratieve focus op Jozef, *hij* heeft geen gemeenschap met Maria en *hij* geeft het kind een naam. Zo benadrukt Matteüs de band van Jezus met de Davidische lijn via Jozef nog sterker, net als in de genealogie.

Het feit dat er weinig aandacht besteed wordt aan Maria's rol bij de verwekking en geboorte van Jezus sluit aan op het algemene karakter van Matteüs. Matteüs heeft over het algemeen weinig aandacht voor vrouwen en het vrouwelijke, Maria vormt hierop dus geen uitzondering.

Conclusie

Het vinden van *agency* in het geboortenarratief van Matteüs is een uitdaging. Middels de verbinding van Maria met andere vrouwen en het idee dat Jezus verwekt zou zijn zonder mannelijke bemoeienis, zijn er sporen te zien van *resistance agency*. Verderop in het narratief heeft Maria echter een zodanig beperkte rol dat het niet mogelijk is dat er *agency* van haar weergegeven wordt. Er wordt immers niets van haar getoond naast het feit dat ze de moeder van Jezus en de vrouw van Jozef is (Mat. 1: 16, 18, 20, 23). Concluderend: de *agency* van

¹²¹ Jane Schaberg, “Feminist Interpretations of the Infancy Narrative of Matthew,” *Journal of Feminist Studies in Religion* 13, no. 1 (1997): 55.

¹²² Schaberg, “Interpretations,” 58.

¹²³ Schaberg, “Interpretations,” 45.

¹²⁴ Schaberg, *Illegitimacy*, 75.

Maria in het geboortenarratief van Matteüs wordt danig beperkt door haar marginale rol in het narratief. Ze spreekt niet en ze handelt niet, maar door het aanhalen van een interpretatie van de genealogie en de verwekking is er toch mogelijk sprake van *resistance agency*. Deze vorm van *agency* valt echter niet te zien in het bredere geboortenarratief en wordt deels teniet gedaan door de interpretatie van God als patriarchale heerser over de baarmoeder. Maria in Matteüs blijkt meer een moeder en echtgenote dan een volwaardig, handelend mens.

5| Het evangelie van Lucas

Het tweede evangelie dat in dit onderzoek is behandeld is het evangelie van Lucas. Dit is tevens het laatste canonieke evangelie dat behandeld wordt.

5.1 De achtergrond van Lucas

Het evangelie van Lucas, opgesteld in de eerste eeuw CE, is door religiewetenschappers door de tijd heen bestempeld als zowel vrouwvriendelijk als -onvriendelijk.¹²⁵ Het kent van de canonieke evangeliën de meeste vrouwen die bij naam worden genoemd, maar de wetenschappelijke consensus is dat de auteur van Lucas hier juist bezig is om vrouwen een aparte rol toe te bedelen.¹²⁶ Een veelvoorkomend thema in Lucas is het idee dat redding voor iedereen is: zowel Joden als niet-Joden.¹²⁷ Maar actieve participatie in het verkondigen van deze redding was alleen toebedeeld aan mannen.¹²⁸ Lucas benadrukt aan de hand van zijn vele vrouwelijke karakters de waarden van volgzzaamheid, stilte en dienstbaarheid, maar toont wel dat ze ook deel mogen zijn van de Jezus-beweging, zij het een stil deel.¹²⁹

Het evangelie van Lucas wordt net als Matteüs veel onderzocht in de context van het synoptisch probleem. Aangezien Marcus geen geboortenarratief kent is het mogelijk interessant om te onderzoeken waarin Lucas verschilt van Matteüs in het behandelen van “Q” middels het geboortenarratief. Het evangelie van Lucas heeft net zoals het evangelie van Matteüs een *Feminist Companion* geredigeerd door Amy-Jill Levine.¹³⁰ In deze *Companion* gaat het sterk over het karakter van de vele verhalen met vrouwen in Lucas. Deze verhalen worden onderzocht en er wordt gekeken naar wat ze betekenen in de verdere context van het narratief.

Net als bij het evangelie van Matteüs wordt in dit hoofdstuk het geboortenarratief eerst samengevat voordat er gekeken wordt naar de *agency* van Maria in het verhaal. In tegenstelling tot het evangelie van Matteüs is er in Lucas meer aandacht voor de gebeurtenissen omtrent de geboorte van Jezus, er is dus iets meer materiaal om mee te werken.

¹²⁵ Robert J. Karris, “Women And Discipleship In Luke,” in *A Feminist Companion to Luke*, red. Amy-Jill Levine (Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd, 2002), 24.

¹²⁶ Amy-Jill Levine, “Introduction,” in *A Feminist Companion to Luke*, red. Amy-Jill Levine (Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd., 2002), 1; Mary Rose D’Angelo, “(Re)presentations of Women in the Gospel of Matthew and Luke-acts,” in *Women & Christian Origins*, red. Ross Shepard Kraemer en Mary Rose D’Angelo (New York: Oxford University Press, 1999), 173-175.

¹²⁷ Ehrman, *New*, 167.

¹²⁸ Levine, “Introduction,” 1-2.

¹²⁹ Levine, “Introduction,” 1-2.

¹³⁰ Amy-Jill Levine, red., *A Feminist Companion to Luke* (Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd., 2002).

5.2 Het geboortenarratief volgens Lucas in grote lijnen

Het geboorteverhaal in Lucas begint met een boodschap van de engel Gabriël; hij kondigt aan Maria de verwekking van Jezus aan en vertelt dat Elisabet (Maria's familielid) ook zwanger is (Luc. 1:26-38). Maria gaat, dit wetende, op bezoek bij Elisabet en blijft hier drie maanden (Luc. 1: 39-56). Vervolgens moeten Maria en Jozef voor een volkstelling van Augustus naar Bethlehem en hier wordt het kind Jezus geboren (Luc. 2:1-7). Een groep herders komt op verzoek van een engel het kind bezoeken (Luc. 2:8-20). Na acht dagen wordt het pasgeboren kind besneden en krijgt het officieel de naam "Jezus" (Luc. 2:21).

5.3 De *agency* van Maria in Lucas

De aankondiging

In het geboortenarratief in Lucas wordt de geboorte van Jezus aangekondigd door Gabriël aan Maria zelf (Luc. 1:26-27). Gabriël erkent dus Maria als hoofdrolspeelster bij de geboorte van Jezus.¹³¹ Wanneer Gabriël haar vertelt dat Jezus verwekt zal worden bij haar, is ze niet passief; ze stelt hem een belangrijke vraag, namelijk hoe alles wat hij zegt zal gebeuren.

“Maria vroeg aan de engel: ‘Hoe zal dat gebeuren? Ik heb immers nog geen gemeenschap met een man.’” (Luc. 1:34).

Met het stellen van deze vraag kunnen we zien dat Maria in deze tekstuele context niet klakkeloos alles accepteert wat de engel zegt, ze wordt weergegeven als bevragend en een beetje assertief en neemt daarmee deels de controle over de gebeurtenis; ze wil exact weten wat haar te wachten staat.

Met deze bevraging van Gabriël toont ze een zekere mate van autonomie en *agency*. Het feit dat ze vragen durft te stellen aan een engel wijst op een zekere mate van *resistance agency*. Ondanks dat een engel een boodschapper van God is en mogelijk een intimiderende en aanzienwekkende aanwezigheid heeft durft ze een weerwoord te geven. Ze gaat hier dus in tegen de eventueel verwachte reactie dat ze meteen zou gehoorzamen wanneer een boodschapper van God spreekt. Wanneer Gabriel haar heeft verteld wat er gaat gebeuren zegt ze het volgende:

“De Heer wil ik dienen: laat er met mij gebeuren wat u hebt gezegd” (Luc. 1:38).

Ze geeft hier expliciet haar *consent* voor het dragen en baren van Jezus. Ook toont ze hier *compliant agency*; ze levert met haar *consent* haar lichamelijke autonomie in (het kind wordt immers in haar geplaatst door de Heilige Geest) en onderwerpt zich aan de wil van God, ze wil hem immers dienen. Alicia D. Myers en Schaberg

¹³¹ Barbara E. Reid, *Choosing the Better Part? : Women in the Gospel of Luke* (Collegeville: Liturgical Press, 1996), 65.

stellen dat de gegeven toestemming ook gezien kan worden als een passieve acceptatie van de wil van God.¹³² De gebruikte taal impliceert een zekere passiviteit: ze stelt “laat er met mij gebeuren.” Dit doet echter niet af aan haar *compliant agency* aangezien het een bewuste keuze is. Wellicht is het een keuze gemaakt vanuit passiviteit maar ze geeft wel haar toestemming.

Het Magnificat

Na deze mededeling reist ze af naar Elisabet, die zwanger is van Johannes de Doper (Luc. 39-40). Dit is een autonome beslissing van Maria. Wanneer ze bij Elisabet is, geeft de auteur van Lucas haar een lange speech, ook wel het *Magnificat* genoemd (Luc. 1: 46-55). In deze speech looft ze God en is ze verblijd over zijn keuze voor haar als moeder van Jezus. Het feit dat de auteur van Lucas Maria een lange speech geeft toont een zekere mate van interesse in wat ze zegt en doormaakt. Maria krijgt zo de ruimte om haar gevoelens te uiten. Ze toont met deze rede hoe verheugd ze is over wat er met haar is gebeurd: zowel haar ziel en hart zijn gelukkig (Luc. 1:46-47).

Verder kan deze rede geïnterpreteerd worden als een vorm van *empowerment agency*. In deze speech stelt ze:

“Hij heeft oog gehad voor mij, zijn minste dienares. Alle geslachten zullen mij voortaan gelukkig prijzen” (Luc. 1:48).

Met deze zinnen interpreteert ze de gebeurtenis als een soort zegening voor haarzelf. Het krijgen van een kind door de interventie van de Heilige Geest wordt hier actief door Maria (uit de hand van de auteur) geïnterpreteerd als iets wat haar *empowerment* en aanzien geeft. Ze denkt hier over de geboorte van Jezus als iets wat voor haar goed is, niet per se voor God zelf. Ook kan het gezien worden als *instrumental agency*; ze zegt immers dat “alle geslachten haar voortaan gelukkig prijzen,” wat gelezen kan worden alsof ze toegestemd heeft specifiek voor de niet *per se* religieuze consequenties van het krijgen van Jezus: het aanzien onder vele mensen.

Nadat ze haar positieve gevoelens over haar uitverkorenheid heeft geuit prijst ze God nog verder. Dat ze in deze rede veel zegt en haar gevoelens bloot geeft, geeft steun aan haar status als hoofdrolspeelster. Ze wordt met haar uitspraken een karakter dat actief bezig is met haar zwangerschap, ze praat er immers over, en wordt zo een eigen subject tegenover de lezer.

De geboorte van Jezus

In tegenstelling tot de aankondiging wordt de geboorte van Jezus erg kort behandeld in Lucas. In het tweede hoofdstuk van Lucas moeten Maria en Jozef naar Bethlehem voor een volkstelling op bevel van keizer Augustus (Luc. 2:1-5).

¹³² Alicia D. Myers, *Blessed among Women?: Mothers and Motherhood in the New Testament* (New York: Oxford University Press, 2017), 59; Schaberg, *Illegitimacy*, 143.

Eenmaal hier in Bethlehem bevalt Maria van Jezus. De taal die gebruikt wordt bij de bevalling is sterk gericht op Maria. *Zij* bracht een zoon ter wereld en deze zoon wordt beschreven als háár eerstgeborene (Luc. 2: 6-7). De rol van Maria als moeder van Jezus is dus erg belangrijk voor de auteur van Lucas. Wanneer er mensen komen kijken naar het kind op aandringen van engelen, en delen wat de engelen gezegd hadden over Jezus, reageert Maria passief en ze

“bewaarde al deze woorden in haar hart en bleef erover nadenken” (Luc. 2:19).

Bij de geboorte van Jezus is er weinig sprake van een van de religieus-georiënteerde vormen van *agency*. Maar ondanks dat de gebeurtenis zeer kort wordt besproken, het is immers in slechts twee verzen afgelopen, geeft het narratief wel blijk van *narrative agency*. De taal is sterk gericht op Maria en haar rol als moeder, er is dus sprake van het behandelen van Maria als een hoofdrolspeelster in het narratief.

Wanneer er mensen komen kijken naar het pasgeboren kind, en een boodschap van engelen meenemen, spreekt Maria niet en kiest ze voor introspectie. Dit kan eventueel gezien worden als *compliant agency*; ze kiest bewust voor stilte en acceptatie, maar er is geen sprake van het inleveren van autonomie, het is simpelweg een keuze om niet te reageren op de doorgegeven boodschap van de engelen.

Het evangelie van Lucas staat erom bekend dat er vele verhalen over vrouwen in staan. Dat Maria een langere verhandeling krijgt dan in Matteüs is dan ook niet vreemd. In tegenstelling tot deze vele verhalen wordt Maria niet *per se* apart gezet, het verhaal draait uiteraard om geboorte: een traditioneel vrouwelijke handeling, maar Maria toont niet alleen traditionele passiviteit.

Conclusie

Het geboortenarratief in het evangelie van Lucas toont verscheidene vormen van *agency* in de weergave van Maria. Bij de aankondiging van de geboorte van Jezus is zij de hoofdrolspeelster en durft ze *resistance agency* in te zetten doordat ze de boodschapper van God, Gabriël, bevraagt. In het actief toestemmen met het ontvangen van Jezus toont ze *compliant agency* en in het *Magnificat* zijn er sporen te zien van *empowerment* en *instrumental agency* in haar interpretatie van het krijgen van Jezus als iets positiefs voor haar persoonlijk en het benadrukken hoe zij nu zelf aanzien zal ontvangen. Bij de geboorte van Jezus neemt Maria een stillere rol in dan voorheen, ze wordt middels de gebruikte taal echter wel weergegeven als een centraal figuur.

Al met al uit Maria in het evangelie van Lucas bij de verwekking en geboorte van Jezus verscheidene vormen van *agency* en wordt ze via de taal erkend als hoofdrolspeelster in het narratief.

6] Het proto-evangelie van Jakobus

Het derde evangelie dat onderdeel is van dit onderzoek is het proto-evangelie van Jakobus. Dit is een apocrief evangelie van rond de tweede of derde eeuw CE, en behandelt de geboorte, jeugd en zwangerschap van Maria. In dit hoofdstuk wordt wederom eerst gekeken naar het narratief in grote lijnen voordat de weergave van de *agency* van Maria in het werk wordt blootgelegd.

6.1 De achtergrond van Jakobus

Het hele proto-evangelie draait om Maria, het is dus logisch dat onderzoek naar dit evangelie draait om Maria en haar karakterisering. Lily C. Vuong concludeert dat het hele proto-evangelie uiteindelijk draait om het benadrukken van de puurheid van Maria.¹³³ Foster benadrukt echter ook dat de auteur van Jakobus niet alleen gaf om haar maagdelijkheid en puurheid, maar ook om Maria als zelfstandig karakter.¹³⁴ Foster stelt dat het doel van het proto-evangelie het uitbreiden van de kennis over Maria was, om zo Maria en haar maagdelijkheid sterker te benadrukken.¹³⁵

Het proto-evangelie van Jakobus is uiteindelijk niet ingesloten in de Bijbelse canon. De Rooms-Katholieke kerk en haar denkers wezen deze tekst af vanwege een gebrek aan nadruk op Jozefs puurheid.¹³⁶ De tekst is desondanks niet onbelangrijk. In het Oosters-christendom is de tekst nog redelijk gezaghebbend; en ondanks alle bezwaren heeft het proto-evangelie toch aanzienlijke invloed gehad op het (vooral theologisch) denken rondom Maria, ook binnen het Rooms-Katholicisme.¹³⁷

6.2 Het geboortenarratief volgens Jakobus in grote lijnen

Het proto-evangelie van Jakobus bevat twee geboorte-narratieven. Het begint namelijk met de geboorte van Maria. Ze wordt geboren door Goddelijke interventie bij de kinderloze Anna en Joachim en wordt door haar moeder aan God gewijd.¹³⁸ Ze groeit op in de tempel en wordt wanneer ze de puberteit betreed gegeven aan Jozef ter bescherming middels een loterij.¹³⁹ Binnen dit onderzoek wordt echter alleen de weergave van Maria's *agency* bij Jezus zijn verwekking en geboorte besproken. Dit onderzoek begint daarom bij hoofdstuk elf van het proto-evangelie.¹⁴⁰ Het narratief begint met een engel die aan Maria vertelt dat ze een

¹³³ Vuong, *Gender*, 4.

¹³⁴ Paul Foster, *The Non-Canonical Gospels* (London: Bloomsbury Publishing Plc., 2008), 122.

¹³⁵ Foster, *Non-Canonical*, 123.

¹³⁶ Foster, *Non-Canonical*, 124.

¹³⁷ Foster, *Non-Canonical*, 125.

¹³⁸ Gathercole, *Apocryphal*, 5.

¹³⁹ Gathercole, *Apocryphal*, 10-11.

¹⁴⁰ De hoofdstukaanduiding is gebaseerd op de vertaling van Simon Gathercole, deze kan per vertaling verschillen.

kind zal ontvangen door interventie van het woord van God.¹⁴¹ Ze accepteert dit en gaat op bezoek bij haar familielid Elisabet.¹⁴² In het twaalfde hoofdstuk leren we dat Maria zestien jaar oud is wanneer dit allemaal plaatsvindt.¹⁴³

Wanneer Maria weer thuis is na haar bezoek aan Elisabet komt ook Jozef terug van zijn werk en ziet hij een hoogzwangere Maria.¹⁴⁴ Hij beschuldigt haar van onheus gedrag en wanhoopt over haar zondigheid.¹⁴⁵ Hij overweegt van haar te scheiden tot er een engel verschijnt die hem verzekert dat het kind van de heilige geest is.¹⁴⁶ Na een confrontatie met de hogepriester en een test van hun onschuld vertrekken Maria en Jozef voor een registratie naar Bethlehem.¹⁴⁷

Onderweg naar Bethlehem zet de bevalling al in en in een grot baart Maria op miraculeuze wijze het kind terwijl Jozef op zoek is naar een vroedvrouw.¹⁴⁸ Wanneer hij er een vindt stelt een getuige van de gebeurtenis, Salome genaamd, vele vragen over de aard van de relatie tussen Maria en Jozef; ze eist zelfs te willen controleren of Maria daadwerkelijk nog maagd is.¹⁴⁹ Hier wordt ze door God voor gestraft door middel van het afbranden van haar hand; het aanraken van Jezus geneest dit echter meteen en Maria's maagdelijkheid staat buiten kijf.¹⁵⁰

6.3 De *agency* van Maria in Jakobus

Het proto-evangelie van Jakobus heeft in Maria een duidelijke hoofdrolspeelster. Het narratief draait, aldus Foster, om haar leven, haar ervaringen en om dingen die er met haar gebeuren. De auteur van Jakobus lijkt volgens Foster dus om Maria te geven als persoon en niet alleen om haar relatie tot haar zoon.¹⁵¹ Het hele narratief draait om Maria en het weergeven van haar deugdzaamheid, aldus Foster, zij is het centrale karakter in het narratief.¹⁵² Het proto-evangelie van Jakobus staat binnen de studie van apocriefe teksten dus grotendeels bekend als Maria-centraal narratief, maar hoe zit het met haar *agency*?

De aankondiging

Het onderzoek begint bij Maria's *agency* bij de aankondiging van Jezus' verwekking. De aankondiging wordt als eerste alleen gedaan aan Maria zelf, de engel erkent haar hoofdrol in de gebeurtenis.¹⁵³ Wanneer de engel Maria vertelt

¹⁴¹ Gathercole, *Apocryphal*, 11-12.

¹⁴² Gathercole, *Apocryphal*, 12.

¹⁴³ Gathercole, *Apocryphal*, 13.

¹⁴⁴ Gathercole, *Apocryphal*, 13.

¹⁴⁵ Gathercole, *Apocryphal*, 13.

¹⁴⁶ Gathercole *Apocryphal*, 14.

¹⁴⁷ Gathercole, *Apocryphal*, 14-15.

¹⁴⁸ Gathercole, *Apocryphal*, 16-17.

¹⁴⁹ Gathercole, *Apocryphal*, 17-18.

¹⁵⁰ Gathercole, *Apocryphal*, 18.

¹⁵¹ Foster, *Non-Canonical*, 122.

¹⁵² Foster, *Non-Canonical*, 122-123.

¹⁵³ Gathercole, *Apocryphal*, 11-12.

dat zij Gods goede wil heeft, en zo een kind zal krijgen middels zijn Woord, is ze verward en vraagt ze of ze het op de gewoonlijke manier zal verwekken.¹⁵⁴ Ze zegt hier:

“Will I conceive through the Lord, the living God, in the same way that all women do?”¹⁵⁵

Ondanks dat het dus niet zozeer een van de vier vormen van *agency* binnen religie betreft, spreekt ze en is ze niet bang om vragen te stellen. Hier is dus blijk van een zekere mate van weergegeven *agency* volgens de brede definitie als autonoom handelingsvermogen.

Wanneer de engel haar vertelt hoe ze het kind zal krijgen geeft Maria hem een vorm van *consent*. Ze stelt:

“I am the Lord’s maidservant, may this happen to me just as you have said.”¹⁵⁶

In deze toezegging wordt redelijk passieve taal gehanteerd; het gaat haar overkomen en ze is naar eigen zeggen de dienaar van de Heer. Hier is dus sprake van weergegeven *compliant agency*; Maria neemt bewust een passieve, onderworpen rol in. Het feit dat ze dit bewust doet wordt versterkt door het feit dat ze verder informeerde naar hoe de zwangerschap tot stand zou komen in haar vraag aan de engel; ze weet wat haar te wachten staat en laat het bewust over zich heenkomen.

Het oogpunt van het narratief

In het volgende hoofdstuk besluit Maria op bezoek te gaan bij haar familielid Elisabet.¹⁵⁷ De keuze voor dit bezoek maakt ze zelf. Na dit bezoek blijft ze een centraal karakter in het narratief, maar wisselt het perspectief van de tekst van Maria naar Jozef. Vanaf hier leren we over Maria en haar *agency* door de narratieve ogen van Jozef. Dit toont eventueel dat de auteur van Jakobus toch meer waarde hecht aan Maria in associatie met haar rol als moeder van Jezus en niet als hoofdrolspeelster; dit wordt gesteund door het verdere deel van de tekst waarin ze het kind baart. Dit wordt besproken door de ogen van Jozef en van Salome de vroedvrouw, niet door die van Maria.¹⁵⁸ De tekst gaat misschien wel over Maria en wat ze doet en wat er allemaal met haar gebeurt, maar we krijgen deze gebeurtenissen maar in beperkte mate te zien vanuit haar perspectief, wat inbreuk doet op haar *agency* want zo komen we er minder makkelijk achter hoe zij zich voelt.

¹⁵⁴ Gathercole, *Apocryphal*, 12.

¹⁵⁵ Gathercole, *Apocryphal*, 12.

¹⁵⁶ Gathercole, *Apocryphal*, 12.

¹⁵⁷ Gathercole, *Apocryphal*, 12.

¹⁵⁸ Gathercole, *Apocryphal*, 17.

Confrontatie en verdediging

Wanneer Maria na drie maanden terugkeert ziet Jozef haar zwangere buik en moet ze zich verdedigen tegen zijn aanklacht dat ze buitenechtelijke relaties heeft gehad met iemand (met of zonder *consent*.)¹⁵⁹ Ze is echter niet bang om zich te verdedigen en stelt dat ze geen man heeft gekend, en dat ze niet weet hoe het kind in haar buik is ontstaan, ze lijkt hier de woorden van de miraculeuze boodschapper te zijn vergeten.¹⁶⁰ De reguliere manier van zwanger worden is uiteraard het hebben van seks met een man om vervolgens een kind te krijgen. Maria's zwangerschap, en tevens het verdedigen hiervan, gaan compleet tegen deze wijze in. Zoverre is er mogelijk sprake van een weergegeven *resistance agency*: in haar verdediging blijft Maria erbij dat ze niet zwanger is geworden volgens de reguliere weg, ze verzet zich dus tegen de beschuldiging dat ze die heeft gevolgd.

Wanneer de hogepriester achter Maria's zwangerschap komt moet ze zich weer verdedigen, en dit doet ze op exact dezelfde manier, ze benadrukt dat ze geen man heeft gekend.¹⁶¹ Ook hier kan er dus sprake zijn van *resistance agency*.

Op weg naar Bethlehem krijgt Maria een visioen en even later beveelt ze Jozef dat ze van de ezel af wil omdat het kind eraan komt.¹⁶² Hier is ze absoluut niet passief, ze spreekt tegen Jozef in de gebiedende wijs en duldt geen tegenspraak. Haar woorden luiden:

*“Joseph, get me down off this donkey! The baby is pushing on me to come out!”*¹⁶³

Ze toont hier ook *agency* in het duidelijk maken van haar eigen keuzes; eventueel zelfs *resistance agency*. In een tijd dat vrouwen veelal verwacht werden gehoorzaam te zijn durft ze haar begeleider bevelen te geven.

Bij de uiteindelijke geboorte van het kind is er weinig sprake van *agency*. Zoals eerder aangegeven ontbreekt Maria's perspectief bij deze gebeurtenis. Het enige wat we van haar zien is dat ze op miraculeuze wijze het kind krijgt en dat het dan aan haar borst ligt.¹⁶⁴ Direct na de geboorte van het kind moet Maria zich aankleden om nogmaals geconfronteerd te worden met ongeloof: Salome wil haar maagdenvlies controleren.¹⁶⁵ Maria laat dit zomaar, zonder enig weerwoord gebeuren. Dit kan eventueel wijzen op *compliant agency* aangezien Maria het bevel van de vroedvrouw kalm zondermeer opvolgt.

¹⁵⁹ Gathercole, *Apocryphal*, 13.

¹⁶⁰ Gathercole, *Apocryphal*, 13.

¹⁶¹ Gathercole, *Apocryphal*, 14.

¹⁶² Gathercole, *Apocryphal*, 16.

¹⁶³ Gathercole, *Apocryphal*, 16.

¹⁶⁴ Gathercole, *Apocryphal*, 17.

¹⁶⁵ Gathercole, *Apocryphal*, 17-18.

Conclusie

Maria heeft in het begin van het geboortenarratief volgens Jakobus, bij de aankondiging van de geboorte van Jezus, de controle over het narratief. In haar vraag aan de engel toont ze initiatief om geïnformeerde *consent* te kunnen geven en zo haar *compliant agency* uit te oefenen. In haar verdedigingen tegenover Jozef en de hogepriester gaat ze in tegen de gebruikelijke patronen van het krijgen van kinderen en toont ze een zekere mate van *resistance agency*; ondanks dat we haar nu zien vanuit Jozefs perspectief.

Wanneer het kind ter wereld komt is Maria niet bang om haar begeleider bevelen te geven en toont ze hiermee mogelijk *resistance agency*. En wanneer haar maagdelijkheid nogmaals in twijfel wordt getrokken ondergaat ze de test en toont ze *compliant agency*.

Ondanks dat het geboortenarratief niet compleet vanuit haar perspectief is geschreven wordt Maria toch weergegeven als persoon die verscheidene vormen van *agency* gebruikt. Ze is *compliant* en ze is ook een klein beetje *resistant*; ze lijkt dus twee kanten van een spectrum te belichamen, ze is volgzaam maar ook niet bang om de controle te nemen over haar eigen leven.

7| Het evangelie van pseudo-Matteüs

Het laatste evangelie dat binnen dit onderzoek behandeld gaat worden is het evangelie van pseudo-Matteüs.¹⁶⁶ Dit evangelie is van de onderzochte teksten het meest recent samengesteld en leent veel materiaal uit het proto-evangelie van Jakobus.¹⁶⁷ Het bevat echter ook elementen die niet in Jakobus voorkomen.¹⁶⁸

7.1 De achtergrond van pseudo-Matteüs

Het evangelie van pseudo-Matteüs is volgens Elliott waarschijnlijk samengesteld ter bevordering van de Mariadevotie in de vroege middeleeuwen.¹⁶⁹ Hawk voegt hieraan toe dat het binnen pseudo-Matteüs ook gaat om het definiëren van puurheid als maagdelijkheid en ascetisme met het gebruik van de figuur van Maria.¹⁷⁰ Ook stelt hij dat het evangelie van pseudo-Matteüs redelijk uniek is binnen de apocriefe teksten over de geboorte van Jezus, in zoverre dat het een sterke narratieve focus op Maria heeft.¹⁷¹

Net als het proto-evangelie van Jakobus is dit evangelie niet besloten in de christelijke canon. Dit betekent echter niet dat de tekst geen invloed had. In de middeleeuwen en de vroege moderne tijd was het een zeer populaire en invloedrijke tekst.¹⁷² De populariteit van het evangelie van pseudo-Matteüs valt te zien in de verspreiding van de manuscripten: ze zijn over het hele Europese continent teruggevonden.¹⁷³

7.2 Het geboortenarratief volgens pseudo-Matteüs in grote lijnen

Ook dit apocriefe evangelie bevat twee geboorte-narratieven: eerst wordt de geboorte van Maria toegelicht zodat er later beschreven kan worden hoe zij Jezus baarde. De eerste acht hoofdstukken van het evangelie beschrijven haar geboorte, haar jeugd en hoe ze bij Jozef terecht kwam.¹⁷⁴ Net als in het proto-evangelie wordt Maria in deze tekst geboren middels Goddelijke interventie bij Anna en Joachim.¹⁷⁵ Maria wordt ook in dit evangelie opgevoed in de tempel, hier wordt Maria bijna uitgehuwelijkt aan de zoon van een priester maar Maria benadrukt dat

¹⁶⁶ De delen van het evangelie van pseudo-Matteüs binnen de analyse worden weergegeven door het gebruik van voetnoten omdat de hoofdstuk- en vers-indeling per vertaling kan verschillen. Middels voetnoten wordt duidelijk welk deel van Hawks vertaling aangehaald wordt.

¹⁶⁷ Hawk, *Gospel*, 13.

¹⁶⁸ Hawk, *Gospel*, 14.

¹⁶⁹ J.K. Elliot, "Christian Apocrypha and the Developing Role of Mary," in *The Oxford Handbook of Early Christian Apocrypha*, red. Andrew Gregory et al. (Oxford: oxford University Press, 2016), 6.

¹⁷⁰ Hawk, *Gospel*, 26.

¹⁷¹ Hawk, *Gospel*, 28.

¹⁷² Hawk, *Gospel*, 1.

¹⁷³ Hawk, *Gospel*, 4.

¹⁷⁴ Hawk, *Gospel*, 46-62.

¹⁷⁵ Hawk, *Gospel*, 46-52.

haar maagdelijkheid te belangrijk is om te trouwen.¹⁷⁶ Wanneer ze veertien is wordt middels een loterij Jozef aangewezen als haar voogd.¹⁷⁷ In het achtste hoofdstuk, na al deze gebeurtenissen, begint het geboortenarratief wat onderzocht gaat worden. In dit hoofdstuk is Maria samen met andere maagden stoffen aan het verdelen om te weven.¹⁷⁸ De maagden bespotten Maria wanneer ze de parse draad kiest (die een gordijn voor de tempel moet worden) en noemen haar sarcastisch:

“de koningin van de maagden.”¹⁷⁹

Terwijl ze Maria bespotten verschijnt er een engel onder de maagden die hen vertelt dat de maagden een soort profetie hebben gedaan, want Maria zal inderdaad de koningin van de maagden worden.¹⁸⁰

Deze uitspraak van de engel wordt later verhelderd. Wanneer Maria water haalt bij een fontein verschijnt er weer een engel.¹⁸¹ Deze engel verkondigt dat Maria een licht van de hemel zal ontvangen.¹⁸² De dag hierna komt er een knappe jongeman haar vertellen dat ze een kind zal krijgen die de koning van hemel en aarde zal worden.¹⁸³

Zo wordt Maria zwanger en wanneer Jozef terugkeert van een reis voor zijn werk ziet hij de zwangere Maria en hij treurt.¹⁸⁴ Maria's gezelschapsmaagden vertellen hem dat ze geen man gekend heeft en dat Maria alleen maar gebeden heeft en met engelen heeft gecommuniceerd.¹⁸⁵ Ze vertellen hem dat een engel van God haar zwanger heeft gemaakt, dit gelooft Jozef echter pas wanneer een engel aan hem verschijnt om te bevestigen dat het een kind van God betreft.¹⁸⁶

De zwangerschap van Maria blijft geen geheim en Jozef en Maria moeten een test van hun onschuld ondergaan: ze moeten beiden gewijd water drinken en zevenmaal rondom het altaar lopen om hun puurheid te bewijzen.¹⁸⁷ Ze slagen beiden meteen voor deze test en Maria neemt met een korte toespraak alle verdenkingen van haar weg en ze wordt vereerd.¹⁸⁸

¹⁷⁶ Hawk, *Gospel*, 56-57.

¹⁷⁷ Hawk, *Gospel*, 57-60.

¹⁷⁸ Hawk, *Gospel*, 62

¹⁷⁹ Hawk, *Gospel*, 62.

¹⁸⁰ Hawk, *Gospel*, 62.

¹⁸¹ Hawk, *Gospel*, 62.

¹⁸² Hawk, *Gospel*, 62-63.

¹⁸³ Hawk, *Gospel*, 63.

¹⁸⁴ Hawk, *Gospel*, 63.

¹⁸⁵ Hawk, *Gospel*, 63.

¹⁸⁶ Hawk, *Gospel*, 63-64.

¹⁸⁷ Hawk, *Gospel*, 64-65.

¹⁸⁸ Hawk, *Gospel*, 65-66.

Maria en Jozef moeten ook in dit narratief voor een volkstelling terug naar hun land van oorsprong: Bethlehem.¹⁸⁹ Onderweg krijgt Maria een visioen, en krijgt ze het kind in een grot verlicht door God omringd door engelen.¹⁹⁰ Jozef komt na de geboorte aan met een vroedvrouw (een aspect wat ook voorkomt in Jakobus maar niet in de Bijbelse evangeliën), Zahel genaamd, en zij test Maria's maagdenvlies.¹⁹¹ Een andere vroedvrouw, Salome, gelooft niet dat Zahel echt een maagdelijke moeder heeft ontdekt en wil Mara ook controleren.¹⁹² Dit doet ze, maar ze wordt er meteen voor gestraft middels een geblakerde hand en op het aandringen van een engel raakt ze Jezus aan en wordt ze genezen.¹⁹³

7.3 De agency van Maria in pseudo-Matteüs

De aankondiging(en)

De aankondiging van Maria's zwangerschap gebeurt in drie delen. Eerst krijgt Maria wanneer ze bespot wordt door andere maagden steun van een engel die haar bijzondere status meldt. Vervolgens spreekt een engel direct tot Maria om te zeggen dat ze een hemels licht zal ontvangen. Na deze twee redelijk vage aankondigingen komt er uiteindelijk een knappe man haar vertellen dat ze een kind zal krijgen via God. Zijn woorden luiden als volgt:

*“Do not be afraid, Mary, for you have found favor with God. Behold, you will conceive and bring forth a king who will rule not only on earth but also in heaven, and he will reign forever and ever.”*¹⁹⁴

Bij deze laatste ontmoeting vermeldt de tekst dat Maria angstig was bij het zien van deze man. Dat de auteur van pseudo-Matteüs de lezer iets vertelt over Maria's gevoelens toont een interesse in haar identiteit als subject, het toont een zekere mate van *narrative agency* bij Maria. Ze spreekt echter niet bij alle drie de delen van de aankondiging. Wanneer ze bespot wordt doet ze niets, bij de twee bezoeken van de engelen doet en zegt ze niets; alleen wanneer de daadwerkelijke geboorte van Jezus aan haar wordt aangekondigd toont ze een reactie. Deze laatste aankondiging is voor Maria waarschijnlijk de belangrijkste, omdat hier duidelijk wordt wat er met haar gaat gebeuren. Uit de bewering dat ze de koningin onder de maagden wordt en een licht van God zal ontvangen volgt misschien niet direct het krijgen van een kind als logische interpretatie. De woorden van de derde boodschapper zijn, in tegenstelling tot de vorige aankondigingen, niet anders te interpreteren dan dat ze een kind zal krijgen. De boodschapper troost Maria wel, hij gebiedt haar om niet bang te zijn maar juist verheugd; wat een verdere interesse van de auteur toont in Maria's gevoelens en daarmee Maria als subject.

¹⁸⁹ Hawk, *Gospel*, 66.

¹⁹⁰ Hawk, *Gospel*, 66-68.

¹⁹¹ Hawk, *Gospel*, 68.

¹⁹² Hawk, *Gospel*, 69.

¹⁹³ Hawk, *Gospel*, 70.

¹⁹⁴ Hawk, *Gospel*, 63.

Maria geeft geen antwoord op de aankondiging van Jezus' geboorte. Ze geeft in de tekst geen expliciete toestemming, maar ze lijkt erin mee te gaan; ze krijgt het kind immers. Dit kan gelezen worden als *compliant agency*. Het is lastig hierover met betrekking tot dit specifieke stuk tekst zeker te zijn, omdat Maria geen reactie geeft waar een bewustheid uit blijkt. Stil meegaan in een gebod kan echter gezien worden als het bewust uit handen geven van de autonomie, wat kenmerkend is voor *compliant agency*. Ze kan alleen ook meegegaan zijn in de zwangerschap door ervaren druk vanuit de engel: wanneer een boodschapper van God iets komt verkondigen is het misschien lastig om nee te zeggen. Wanneer ze onder druk heeft ingestemd is er geen sprake van *agency*. *Agency* berust immers op vrijelijk gemaakte keuzes.

De ontdekking, confrontatie en goedmaking

Jozef is gedurende bijna de hele zwangerschap afwezig; wanneer hij terugkomt ziet hij de zwangere Maria en treurt hij. Maria wordt echter meteen verdedigd door haar gezelschapsmaagden; ze vertellen Jozef dat ze niets anders doet dan bidden en dat het kind wat ze draagt goddelijk is. Maria verdedigt hier dus niet meteen haarzelf, het wordt gedaan door anderen. Dit doet mogelijk afbreuk aan Maria's subjectvorming, ze krijgt niet meteen de kans om haar kracht van karakter te tonen in reactie op Jozef zijn beschuldigingen. Wat de verdediging door de maagden ook kan tonen is dat de maagden haar belangrijk genoeg achten om haar te verdedigen; waardoor Maria aan aanzien wint en een belangrijker karakter wordt. Door niet de kans te krijgen om te spreken krijgt ze niet de kans om haar eigen karakter vorm te geven, maar door anderen te laten spreken wordt ze tegelijkertijd een belangrijker karakter binnen de tekst.

Het gerucht van Maria's zwangerschap doet de ronde en Maria en Jozef moeten verschijnen voor de hogepriester. Eerst wordt Jozef getest en onschuldig verklaard. Vervolgens wordt Maria apart opgeroepen. Wanneer ze een verklaring moet afleggen stelt ze "*resolutely unshaken*" dus zeer stellig en zeker van haarzelf, dat ze getest zal worden en als er iets verkeers in haar zit publiekelijk gestraft wil worden.¹⁹⁵ Hier toont de auteur bij Maria een mengeling van *compliant agency* en *instrumental agency*. Ze ondergaat de test vrijwillig en is hiermee *compliant* maar benadrukt dat ze passend gestraft wil worden wanneer er blijkt dat ze schuldig is. Maria weet uiteraard dat ze onschuldig is en het benadrukken dat ze grondig gestraft wil worden toont juist haar godvruchtigheid en devotie. Het meegaan in de straf en het benadrukken van de mogelijke straf bewerkstelligen dus juist meer aanzien (het instrumentele doel) voor Maria wanneer ze, onvermijdelijk, onschuldig wordt verklaard.

Dit wordt ze, maar mensen twijfelen nog steeds. Maria lost deze twijfels op met behulp van een toespraak. Ze benadrukt dat ze geen man gekend heeft en dat ze dit al vroeg in haar jeugd had besloten en een eed had gemaakt aan God om puur

¹⁹⁵ Hawk, *Gospel*, 65.

te blijven.¹⁹⁶ Ze stelt dat ze alleen voor God leeft en hem dient zonder aanslag te hebben op haar puurheid en dat ze dit voor de rest van haar leven zal doen:

“As the Lord of all hosts lives, before whose face I stand, I have never known any man; to the contrary, I decided never to know one when I was in my childhood. And I made this vow to God from my infancy so that I would persist in the purity of the one who created me, by which I am confident that I live for him alone and serve him alone and abide in him alone without any impurity for as long as I should live.”¹⁹⁷

In deze tekst wordt Maria's hele leven dus weergegeven alsof het helemaal in dienst staat van de onderwerping aan God, en daarmee het tonen van *compliant agency*. Maria legt middels deze speech haar hele leven in de handen van God en benadrukt haar puurheid. Deze toespraak werkt om de verdenkingen weg te nemen want wanneer ze klaar is met praten vereren mensen haar en vragen ze om haar vergiffenis.¹⁹⁸ Ze wordt nu gezien als een heilige vrouw. De speech heeft Maria in zekere mate ook *empowerment* gegeven als toonaangevende dienaar van God, en geeft haar dus een zekere mate van *empowerment agency* in het uitspreken van de toespraak.

De speech vertelt ons nog iets anders over Maria: de speech toont namelijk dat de auteur van pseudo-Matteüs weer de nadruk legt op Maria als *narrative agent* en hoofdpersoon van het narratief. Ze krijgt de kans om uitgebreid te spreken en zo het narratief een andere kant op te sturen. Ze weet een twijfelende menigte te overtuigen van haar onschuld. Ze neemt hier de controle over haar eigen lot.

De reis naar Bethlehem en de geboorte van Jezus

Onderweg naar Bethlehem krijgt Maria een visioen, Jozef wuift dit visioen weg als onbelangrijk en onnodig.¹⁹⁹ Er verschijnt echter een mooie jongen die Jozef berispt: volgens hem was het visioen absoluut niet onnodig. Hij legt het visioen vervolgens uit en toont verder hoe Jozef fout zat in zijn afwijzing.²⁰⁰ De auteur van pseudo-Matteüs verdedigt Maria en haar rol als profetes door het invoegen van dit stuk tekst. De woorden van Maria zijn juist, Jozef is onterecht afwijzend. Dit benadrukt Maria's rol als hoofdrolspeelster en de waarde van haar woorden en gedachten.

Wanneer de jongen klaar is met het uitleggen van het visioen vertelt hij Maria van de muilezel af te gaan en een grot binnen te gaan. Maria volgt deze bevelen op en toont zo *compliant agency*. Maria krijgt het kind omringt door engelen in de grot en Jozef komt met een vroedvrouw (Zahel genaamd) naar haar toe. Jozef vertelt Maria dat hij een vroedvrouw heeft meegebracht om te controleren of ze zorg

¹⁹⁶ Hawk, *Gospel*, 66.

¹⁹⁷ Hawk, *Gospel*, 66.

¹⁹⁸ Hawk, *Gospel*, 66.

¹⁹⁹ Hawk, *Gospel*, 66.

²⁰⁰ Hawk, *Gospel*, 66-67.

nodig heeft, en Maria gebiedt haar de grot binnen te treden. Ook hier neemt Maria zelf de controle over haar leven, er wordt expliciet gezegd dat zij Zahel gebiedt om binnen te komen en Jozef raadt het alleen maar aan; Maria maakt de keuze zelf en toont *narrative agency*.

Salome, een andere vroedvrouw, gelooft niet wat Zahel vertelt aangetroffen te hebben, namelijk een maagd die moeder is geworden, en wil haar maagdenvlies controleren. Hier wordt het volgende gezegd:

“*Now when Mary allowed her examination.*”²⁰¹

Het gaat dus expliciet om het feit dat Maria het onderzoek toestond: ze gaf *consent* en toont hiermee *compliant agency*.²⁰² Dat de auteur deze uiting van toestemming in de tekst invoegt toont een zekere mate van interesse in Maria’s lichamelijke autonomie, er wordt immers benadrukt dat hier geen inbreuk op wordt gedaan.

Conclusie

In het evangelie van pseudo-Matteüs is er veel aandacht voor Maria als een hoofdrolspeelster met *narrative agency*. Hoewel ze bij de aankondiging van de geboorte van Jezus voornamelijk stil is en vooral *compliant agency* lijkt te tonen is ze later in het werk niet bang om voor zichzelf op te komen. Ze weet met haar toestemming om getest te worden op haar onschuld zowel *compliant agency* als *instrumental agency* te tonen op een slimme wijze. En in een toespraak waar ze een menigte overtuigt van haar onschuld toont ze enerzijds haar status als hoofdrolspeelster van het narratief en anderzijds *compliant* en *empowerment agency*.

Dat Maria haar woorden en gevoelens belangrijk zijn wordt bij de geboorte van Jezus bevestigd: de auteur benadrukt haar profetie als waarachtig en zet Jozef hierdoor in een negatiever daglicht. Ondanks dat het een boodschapper van God is die haar gebiedt een grot binnen te treden om daar te bevallen neemt Maria zelf de regie in de zaken die na de geboorte gebeuren. Wanneer er een vroedvrouw komt is het Maria die haar de toestemming geeft haar te onderzoeken. Ook wanneer Salome haar niet op haar woord gelooft en Maria’s maagdenvlies wil testen geeft Maria expliciete toestemming, uit hier een vorm van *compliant agency* en toont de auteur van pseudo-Matteüs hiermee een sterke interesse in haar (lichamelijke) autonomie.

²⁰¹ Hawk, *Gospel*, 69.

²⁰² Hawk, *Gospel*, 69.

8| Vergelijking van de narratieven

Nu alle individuele geboorte-narratieven zijn onderzocht op de *agency* van Maria kunnen alle bevindingen naast elkaar worden gelegd om te kijken hoe ze overeenkomen en verschillen. Bij het doen van deze analyse is er per paragraaf gelet op een specifieke zaak: eerst wordt besproken hoe het in elk narratief staat met Maria's narratieve positie; in hoeverre is ze de hoofdrolspeelster in het narratief en wat doet ze allemaal zelf. Vervolgens worden de weergaves van haar *agency* bij de aankondiging van de geboorte van Jezus besproken. Daarna wordt hetzelfde gedaan, maar dan met betrekking tot de *agency* bij haar zwangerschap en uiteindelijk haar *agency* bij de geboorte van Jezus en de gebeurtenissen direct daarna. De deelvraag die aan dit hoofdstuk verbonden is, en beantwoord zal worden, luidt als volgt: hoe verhouden de weergaves van Maria's *agency* bij de verwekking van Jezus, de zwangerschap van Maria en de geboorte van Jezus zich tot elkaar?

8.1 Maria als hoofdrolspeelster: haar handelen en gevoelens

Voordat de specifieke aspecten van de narratieven besproken worden, wordt er eerst vergeleken in hoeverre Maria binnen de geboortenarratieven behandeld wordt als een *narrative agent*. Er wordt gekeken naar hoeveel ze spreekt, hoe vaak ze autonoom handelt en of de auteur van de tekst zich bekommert om het tonen van haar gevoelens.

Het geboortenarratief volgens Matteüs is nadrukkelijk gericht op Jozef als de hoofdpersoon. Via Jozef wordt Jezus in de Davidische lijn geplaatst en de meeste communicatie binnen het narratief gebeurt met Jozef. Schaberg stelt in haar werk *The Illegitimacy of Jesus* dat de auteur van Matteüs duidelijk niet geïnteresseerd is in de gevoelens en handelingen van Maria.²⁰³ Dit heeft invloed op Maria's status in het narratief, ze wordt niet bejegend als hoofdrolspeelster en daardoor is ze niet echt een *narrative agent* te noemen.

In tegenstelling tot Matteüs lijkt de auteur van Lucas beduidend meer te geven om Maria als hoofdpersoon. De aankondiging van de geboorte wordt gedaan aan Maria zelf en ze maakt zelf de keuze om op bezoek te gaan bij haar familielid Elisabet. De auteur van Lucas erkent dus dat Maria de hoofdrolspeelster is in het narratief, en geeft haar veel spreektijd (onder anderen via het *Magnificat*.)

Het proto-evangelie van Jakobus gaat hier nog iets verder in dan Lucas. Het hele evangelie van Jakobus is gericht op Maria, niet enkel het geboortenarratief. Ook hier is het Maria zelf die de aankondiging ontvangt en maakt ze zelf de keuze om Elisabet te bezoeken. Ze verdedigt zichzelf keer op keer tegen aanklachten van zondigheid en is niet bang om zich uit te spreken voor haar onschuld. Ze geeft

²⁰³ Schaberg, *Illegitimacy*, 75.

Jozef zelfs een bevel wanneer het kind komt; ze heeft de teugels van haar leven in handen.

Ook in het geboortenarratief volgens pseudo-Matteüs heeft Maria de teugels in handen, weliswaar op een iets andere manier. Driemaal is er een boodschapper van God die aan Maria laat weten dat er iets miraculeus met haar gaat gebeuren, het is volgens de auteur dus belangrijk dat zij weet wat er gaat gebeuren. Bij de derde keer toont de auteur dat ze reageert met angst; er is dus aandacht voor haar gevoelens. Wanneer de zwangerschap door Jozef wordt ontdekt verdedigt Maria niet haar onschuld, dit doen haar gezelschapsmaagden. Zo laat Maria haar karaktervorming over aan anderen, wat afbreuk doet aan haar status als hoofdrolspeelster en zelf-definiërend subject. Ze neemt haar subjectvorming echter weer totaal in eigen handen zodra ze in een betoog aan een twijfelende menigte haar onschuld succesvol verkondigt. Met deze speech krijgt Maria de kans om haar eigen identiteit vorm te geven als dienaar van God. In het geboortenarratief volgens pseudo-Matteüs heeft Maria dus nadrukkelijk de hoofdrol, ook al wordt haar identiteitsvorming eenmaal overgelaten aan anderen.

Concluderend

In het evangelie van Matteüs is Maria niet de hoofdrolspeelster in het geboortenarratief: de nadruk ligt vooral op de rol van Jozef bij het gebeuren. In Lucas, Jakobus en pseudo-Matteüs ligt de globale nadruk op Maria als hoofdrolspeelster, terwijl Lucas en pseudo-Matteüs haar de meeste eigen spreektijd geven en de meeste ruimte om zichzelf te definiëren met haar eigen gekozen woordgebruik in toespraken. Jakobus doet niet onder voor pseudo-Matteüs in het geven van aandacht aan Maria als hoofdrolspeelster.

8.2 De *agency* van Maria bij de aankondiging

Nu is vastgesteld hoe de weergave van de globale rol van Maria wordt vormgegeven in de verschillende evangeliën gaat het onderzoek over op het vergelijken van de *agency* van Maria bij specifieke delen van het narratief, te beginnen met de aankondiging van de geboorte.

Mattheüs kent, in tegenstelling tot Lucas, Jakobus en pseudo-Matteüs geen aankondiging van de geboorte van Jezus. Er wordt, na een lange genealogie, alleen gesteld dat Maria zwanger raakte van de Heilige Geest. Er ligt geen nadruk op hoe dit tot stand is gekomen. Dit sluit aan bij het feit dat Maria geen hoofdrolspeelster is in het geboortenarratief volgens Matteüs; de fijnere details omtrent Maria doen er klaarblijkelijk niet toe. Enige *agency* omtrent het ontvangen van het kind moet daardoor gededuceerd worden uit interpretaties van de genealogie: hier kan men in lezen dat Maria *resistance agency* toont in het voortzetten van de Messias-lijn ondanks mogelijke schade aan haar sociale reputatie, aan de hand van parallellen met de andere genoemde vrouwen.

Lucas daarentegen geeft een duidelijke aankondiging van de verwekking van Jezus aan Maria, een waar ze op reageert met duidelijke *compliant agency*. Ze stelt zelfs vragen om beter te weten wat haar te wachten staat en geeft haar *consent*. Ook Jakobus kent een duidelijke aankondiging. Deze aankondiging verloopt op een vergelijkbare manier met Lucas: de engel kondigt de verwekking aan, ze stelt vragen en oefent *compliant agency* uit in het accepteren van het haar toebedeelde lot. Met het stellen van vragen aan de engel toont Maria zowel in Lucas als in Jakobus *agency*, specifiek *narrative agency*. Met dat stellen van vragen toont ze een krachtig karakter en raakt ze beter geïnformeerd over wat haar gaat overkomen. Ze spreekt op een cruciaal moment en wordt hierdoor in de teksten gevormd tot een subject met eigen gevoelens en zorgen.

Pseudo-Matteüs kent wel drie momenten waarop de verwekking van Jezus bij Maria wordt besproken. In tegenstelling tot in Lucas en Jakobus stelt Maria hier geen vragen, en toont ze angst bij de derde boodschapper. Het feit dat er gevoelens aan haar worden toegeschreven wijst sterk op haar rol als hoofdrolspeelster en draagt bij aan haar subjectsvorming. Het toont echter geen vorm van *agency* buiten algemene *narrative agency*. Ondanks dat Maria geen expliciete *consent* geeft aan de engel voor het zwanger worden van het kind van God, is ze toch in de hoofdstukken na de aankondiging zwanger. Ze lijkt het te hebben aanvaard, en zou daarmee dus uiteindelijk wel *compliant agency* tonen.

Bij de aankondiging van de geboorte van Jezus heeft *compliant agency* in drie van de teksten de overhand. In Lucas en Jakobus accepteert Maria expliciet haar lot na geïnformeerd te zijn over de details van de gebeurtenis. In pseudo-Matteüs krijgt ze de geboorte aangekondigd, maar geeft geen reactie behalve angst. Aangezien ze later wel zwanger is heeft ze hier wellicht impliciet toegestemd en zo dus ook *compliant agency* uitgeoefend. Matteüs kent geen daadwerkelijke aankondiging van de geboorte van Jezus aan noch Maria als Jozef. De enige vorm van *agency* die omtrent het verwekken van Jezus achterhaald kan worden is mogelijk *resistance agency* in Maria's bijdrage aan het voortzetten van de Messias-lijn ten koste van haar reputatie. Deze vorm van *agency* is echter twijfelachtig aangezien deze gebaseerd is op een vernomen connectie tussen de andere genoemde vrouwen in de genealogie en Maria waar veel over gedebatteerd wordt in de religie- en Bijbelwetenschappen. Al met al kennen alle evangeliën, behalve Matteüs, een nadruk op de *compliant agency* van Maria bij de aankondiging van de verwekking.

8.3 De *agency* van Maria tijdens de zwangerschap

In Matteüs wordt er niet veel gezegd over wat er gebeurt met Maria tijdens haar zwangerschap. Er wordt alleen verteld dat Jozef twijfelde of hij haar moest houden als vrouw en dat een engel hem geruststelde. Voor het vinden van *agency* is er dus gekeken naar interpretaties van het narratief. Dat Maria zwanger is geworden zonder mannelijke tussenkomst kan aan de ene kant wijzen op *resistance agency*; ze volgt immers niet de traditionele structuren. Maar het kan er

aan de andere kant op wijzen dat Maria helemaal geen *agency* heeft in de tekst indien God wordt geconstrueerd als de ultieme patriarch: waardoor Maria's zwangerschap juist een daad van patriarchale onderdrukking is.

Lucas, Jakobus en pseudo-Matteüs hebben, in tegenstelling tot Matteüs, allemaal iets gemeen. Alle drie omvatten een uitgebreide behandeling van de zwangere Maria: in alle drie de teksten heeft Maria spreektijd en wordt er aandacht besteed aan haar handelingen en gedachten.

In zowel Lucas als Jakobus maakt Maria zelf de keuze om naar Elisabet te gaan. Ze toont hier *narrative agency* in het voortbewegen van het plot op eigen initiatief. In zowel Lucas als pseudo-Matteüs heeft Maria een lange toespraak waarin ze uitgebreid spreekt over haar gevoelens en gedachten. De toespraak in Lucas, ook het *Magnificat* genoemd, vindt plaats bij Elisabet. In Lucas blijken er *instrumental* en *empowerment agency* uit haar betoog in het positief vormgeven van de zwangerschap voor Maria en het voorspellen van aanzien voor haar. In pseudo-Matteüs heeft het betoog een ander karakter: de toespraak is in dit geval een verdediging van haar vroomheid. Ze toont *compliant agency* in het wijden van haar hele leven aan God en *empowerment agency* in haar status als toonaangevende dienaars van God.

Wat Lucas niet heeft, maar wat wel voorkomt in Jakobus en pseudo-Matteüs is een verdediging. In zowel Jakobus als pseudo-Matteüs moeten Jozef en Maria verschijnen bij een autoriteit om hun onschuld te bewijzen. In Jakobus verdedigt Maria haar onschuld keer op keer door te benadrukken dat ze geen man heeft gekend en ze toont hiermee *resistance agency*. Ze benadrukt dat ze buiten de reguliere wijze zwanger is geworden en dus niet voldoet aan traditionele structuren. In pseudo-Matteüs bevestigt Maria haar onschuld in twee fases. Eerst ondergaat ze vrijwillig een test, en geeft haar toestemming op een zodanige manier dat haar participatie aan de test juist haar godvruchtigheid toont. Ze toont met deze test dus zowel *compliant* als *instrumental agency*. De tweede fase van haar verdediging is de speech. In haar verdedigende toespraak benadrukt ze hoe volgzzaam ze is jegens God, en toont ze zo haar *compliant agency*.

Concluderend

Matteüs heeft in tegenstelling tot Lucas, Jakobus en pseudo-Matteüs amper interesse in de zwangere Maria. Middels verdere interpretaties blijken er uit de paar zinnen die Matteüs wijdt aan de zwangerschap toch *resistance agency* maar ook eventueel juist een totaal gebrek aan *agency*. In Lucas en Jakobus maakt Maria de autonome beslissing om naar Elisabet te gaan en toont hier initiatief. In zowel Lucas als pseudo-Matteüs is er een betoog waarin Maria haar *narrative agency* toont maar in Lucas is deze meer gericht op *instrumental agency* en *empowerment agency* waar Jakobus *empowerment agency* combineert met *compliant agency*. Jakobus en pseudo-Matteüs hebben het aspect van verdediging gemeen: in Jakobus rust de verdediging op Maria's *resistance agency* waar pseudo-Matteüs juist haar *compliant agency* het sterkst benadrukt.

8.4 De *agency* van Maria bij de geboorte van Jezus

Dan rest binnen dit hoofdstuk nog de weergave van de *agency* van Maria in de besproken teksten te vergelijken bij de geboorte van Jezus. Weer meldt Matteüs weinig over Maria's *agency*. Er wordt louter gezegd dat de geboorte heeft plaatsgevonden. Lucas doet dit iets anders: er worden twee verzen gewijd aan de geboorte zelf. Hierbij is de gebruikte taal sterk gericht op Maria's rol als moeder wat haar tot hoofdrolspeelster maakt, maar geen blijk geeft van een specifieke vorm van *agency*.

Jakobus kent een uitgebreidere verhandeling van de geboorte en van Maria's rol hierin. Wanneer het tijd is om het kind te krijgen is Maria zeer directief tegenover Jozef en gebiedt hem haar van de ezel af te helpen. Ze toont hier sterke controle over de situatie wat haar hoofdrol bevestigt. Bij de geboorte zelf is Maria niet een zeer actieve *agent* maar wanneer iemand haar direct na de geboorte wil testen op haar maagdelijkheid toont ze *compliant agency* in het toestaan van de test.

Pseudo-Matteüs gaat in het tonen van *compliant agency* nog verder. In plaats van dat Maria Jozef beveelt haar te helpen met de ezel is er een boodschapper van God die Maria gebiedt van de muilezel af te gaan en het kind te krijgen. Bij het begin van de geboorte toont Maria in pseudo-Matteüs dus al *compliant agency*. Een verschil met Jakobus is dat er bij het arriveren van de vroedvrouw meer nadruk ligt op het feit dat Maria haar *consent* geeft: ze stemt toe dat de vroedvrouw haar komt onderzoeken én ze stemt expliciet toe met een test van haar maagdelijkheid. *Compliant agency* speelt in pseudo-Matteüs bij de geboorte dus een grote rol, maar ook de nadruk op Maria's lichamelijke autonomie is belangrijk: er moet immers steeds concreet *consent* worden weergegeven.

Concluderend

Matteüs en Lucas houden hun verhandeling van de geboorte van Jezus relatief beperkt. Beiden tonen daarmee weinig *agency* vanuit Maria. Lucas geeft wel, in tegenstelling tot Matteüs, een sterke nadruk op Maria's rol in het proces, hij lijkt haar te waarderen als hoofdrolspeelster van het narratief. Ook in Jakobus en pseudo-Matteüs heeft Maria de duidelijke hoofdrol bij de geboorte van Jezus. In beide narratieven heeft Maria duidelijke controle over de gebeurtenissen: in Jakobus uit dit zich in haar bevelen aan Jozef en haar toestemming voor het onderzoek van de vroedvrouw. In pseudo-Matteüs toont ze de meeste *agency*, specifiek *compliant agency* bij de nazorg na de geboorte: tweemaal geeft ze expliciet toestemming dat mensen haar aanraken. In pseudo-Matteüs is er dus een sterkere aandacht voor haar lichamelijke autonomie, en voor *compliant agency*, dan in Jakobus: dit wordt immers twee keer door het expliciet geven van *consent* benadrukt.

9| Conclusie: een ontwikkelend beeld van Maria's *agency*?

In de voorgaande hoofdstukken is ontdekt dat elke behandelde tekst een eigen visie heeft op de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus. De bevindingen worden in dit laatste, concluderende hoofdstuk samengebracht en er wordt gekeken of ze kunnen wijzen op een lineaire ontwikkeling door de tijd heen van de weergave van Maria's *agency*. De hoofdvraag: Op welke manier is er door de tijd heen een ontwikkeling te zien in de weergave van de *agency* van Maria bij de verwekking en geboorte van Jezus in de Bijbelse evangeliën van Matteüs en Lucas, het apocriefe proto-evangelie van Jakobus en het apocriefe evangelie van pseudo-Matteüs, zal in deze conclusie beantwoord worden.

Eerst wordt er gekeken naar een bredere ontwikkeling: die van Maria's grotere rol in de tekst, voordat er wordt gekeken naar ontwikkelingen in specifieke vormen van *agency*.

Maria: van bijkarakter naar hoofdrolspeelster

Een duidelijke conclusie die getrokken kan worden uit dit onderzoek is dat er door de tijd heen een duidelijk toename te zien is in de waardering van Maria. Puur kijkend naar het aantal vermeldingen begint de weergave van Maria met enkele zinnen in Matteüs en Lucas en ontwikkelt deze zich tot hele hoofdstukken geschreven over het proces dat ze doormaakt in de aanloop naar het baren van Jezus. In Matteüs speelt Maria niet de hoofdrol bij de geboorte van Jezus; het narratief lijkt meer te draaien om Jezus' verhouding tot Jozef. In Lucas zien we al wel Maria's ontwikkeling naar hoofdpersoon: de gebruikte taal omtrent Jezus' geboorte is hier sterk op Maria gericht. Jakobus en pseudo-Matteüs gaan hier beiden veel verder in met hoofdstukken puur gericht op Maria's ervaringen en handelingen in de tijd dat ze in verwachting raakt en is van Jezus. Wat dus met zekerheid gezegd kan worden is dat er uit de onderzochte teksten een toenemende waardering van Maria als eigen personage blijkt. Ze wordt steeds meer weergegeven als eigen hoofdrolspeelster, niet alleen als de vrouw die toevallig gekozen werd om Jezus te baren.

De empowered en instrumental Maria

Empowerment agency komt maar spaarzaam voor in de teksten: zelfs alleen in Lucas en Jakobus. Hier is dus geen duidelijke lineaire ontwikkeling in te zien. In Maria's gebruik van *instrumental agency* is net als in haar gebruik van *empowerment agency* geen lineaire ontwikkeling. De betrokken *agency* komt louter binnen Lucas en pseudo-Matteüs prominent naar voren. Deze twee vormen van *agency* blijken niet centraal te staan in de weergave van Maria, en kennen geen prominente positie binnen de algemene weergave van haar *agency* in de gezamenlijkheid van de gebruikte teksten.

De resistant en compliant Maria

De *resistance agency* van Maria lijkt geen duidelijke ontwikkeling door te maken in de weergave. Elke tekst (behalve het evangelie van pseudo-Matteüs) bevat wel

een moment dat deze vorm van *agency* voorkomt. Een eventuele ontwikkeling is dat de *resistance agency* minder belangrijk is geworden voor auteurs, aangezien pseudo-Matteüs het niet kent in zijn weergave van Maria's *agency*. Deze conclusie hangt sterk samen met de weergave van de *compliant agency* van Maria.

Wat wel duidelijk blijkt uit dit onderzoek is dat naarmate Maria een steeds grotere rol krijgt, ze steeds meer *compliant agency* uitoefent. Waar er in Matteüs en Lucas niet heel veel aandacht voor is, geeft Jakobus al meer nadruk op haar *compliance* en pseudo-Matteüs gaat hier nog verder in. Het zou kunnen dat hoe meer Maria wordt weergegeven met *compliant agency* hoe minder ruimte de auteur ziet voor *resistance agency* en dat er daarom geen *resistance agency* meer te zien is in pseudo-Matteüs terwijl dit nog wel te zien was in Jakobus. Er is dus door de tijd heen een duidelijke toename te zien in Maria's weergave als een *compliant agent*.

Concluderend

De weergave van Maria's *agency* lijkt door de tijd heen een verandering door te maken. Er komt een steeds grotere nadruk te liggen op haar *compliant agency*. Het belangrijkste aspect van Maria's *agency* wordt dus in steeds sterkere mate haar volgzaamheid. Dit staat naast een andere ontwikkeling: door de tijd heen wordt Maria ook in steeds sterkere mate de hoofdrolspeelster bij de verwekking en geboorte van Jezus en er komt meer nadruk op haar autonomie middels het geven van *consent*. Geen vorm van *agency* is in de echte wereld kwalitatief beter dan de andere, maar het is markant dat, in een door mannen geschreven tekst, des te groter Maria's rol wordt des te meer deze gericht is op bewuste passiviteit, onderwerping en meegaandheid. Maria mag dus een hoofdrolspeelster zijn, maar alleen wanneer ze conformeert en meegaat met de wil van anderen. Het feit meenemende dat de teksten door mannen zijn geschreven, toont de ontwikkeling naar Maria als *compliant agent* een mogelijke patriarchale wens dat vrouwen stil en meegaand zijn; Maria wordt in het christelijk gedachtegoed immers veelal geconstrueerd als voorbeeld voor vrouwen. Ook moet benadrukt worden dat het in deze analyse gaat om Maria als literair karakter, alles wat we over haar lezen in deze teksten is door mannen ingevuld.

De conclusie dat Maria steeds meer *compliant* wordt weergegeven en dat dit mogelijk een patriarchale ontwikkeling is doet echter geen nodige afbreuk aan Maria als literair karakter en hoofdrolspeelster: ze blijft een ontwikkeling hebben doorgemaakt tot de kern van het narratief. Wat opvalt is dat blijkt dat een tekst die uitgebreider gaat over Maria (zoals Jakobus of pseudo-Matteüs) niet per se een meer ontwikkeld beeld geeft van Maria. Door de loop van de tijd mag ze meer aanwezig zijn, maar alleen in *compliance*. In Lucas toont ze echter alle vormen van *agency*; het lijkt alsof de auteur haar toen meer vrijheid van handelen toebedeelde dan pseudo-Matteüs later deed, ondanks de tekstuele focus op Maria.

Er is, om een duidelijk antwoord te bieden op de hoofdvraag, een ontwikkeling gericht op de toenemende narratieve rol en toenemende *compliant agency* van

Maria te zien in de weergave van de *agency* van Maria bij de verwekking en de geboorte van Jezus in de Bijbelse evangeliën van Matteüs en Lucas, het apocriefe proto-evangelie van Jakobus en het apocriefe evangelie van pseudo-Matteüs.

Een suggestie

Het feit dat Maria zich vooral binnen de apocriefe teksten ontwikkelt tot de hoofdrolspeelster is ook opmerkelijk. Binnen de christelijke canon heeft ze in dit onderzoek de meest beperkte rollen bij de verwekking en geboorte van Jezus, terwijl er door de tijd heen toch een ontwikkeling te zien is die juist haar rol vergroot. Een vervolgonderzoek kan gericht naar het proces van de canonisering kijken om te onderzoeken waarom deze specifieke ontwikkeling niet doorgedrongen is in de canon (ondanks dat Jakobus voor de definitieve canonisering al bestond) en waarom deze teksten uiteindelijk niet bestempeld zijn als gezaghebbend ondanks hun populariteit. Ook kan het huidige onderzoek eventueel worden aangevuld met enkele andere apocriefe geboorte-narratieven zoals bijvoorbeeld *the Arabic Infancy Gospel*, de *Leabhar Breac*, en verscheidene andere teksten zoals weergegeven in *Synopsis of the Apocryphal Nativity and Infancy Narratives*; samengesteld door J.K. Elliot.²⁰⁴ Door te kijken naar andere teksten uit andere gebieden met andere niveaus van populariteit kan er eventueel een ontwikkeling te zien zijn per geografisch gebied, of per taalgebied.

²⁰⁴ J.K. Elliot, *A Synopsis of the Apocryphal Nativity and Infancy Narratives* (Leiden: Brill, 2016), 3.

10| Discussie

Aan het einde van een onderzoek is het belangrijk om te reflecteren op de gemaakte keuzes. Wat is er gevonden wat beter of anders had gekund, en hoe heeft het onderzoek mogelijk last gehad van de vooringenomenheden van de onderzoeker? In dit hoofdstuk wordt het gedane onderzoek geanalyseerd op mogelijke tekortkomingen en beperkingen, om zo advies te geven voor de volgende onderzoeker die zich aan dit onderwerp waagt.

10.1 De opzet en de gebruikte methoden

Voor dit onderzoek is een feministische methode gehanteerd met een comparatief aspect, met de nadruk op de vier vormen van *agency* zoals vormgegeven door Kelsy Burke. Bij nader inzien had dit onderzoek ook gebruik kunnen maken van receptiegeschiedenis. Het huidige onderzoek richtte zich op de ontwikkeling van de weergave van Maria's *agency* bij de verwekking en geboorte van Jezus. Dit had ook geformuleerd kunnen worden als receptie-historisch onderzoek, waardoor er misschien meer nadruk kwam op een ontwikkeling door de tijd heen. Dan zou er onderzocht zijn hoe het verhaal van Jezus' geboorte en verwekking is ontvangen, en door een feministisch perspectief te kiezen zou er dan gekeken kunnen worden naar hoe Maria's rol zich ontwikkelt.

Een andere mogelijkheid was geweest dat het een sterker literair-wetenschappelijk onderzoek was geworden. Er zijn binnen het huidige onderzoek enkele gereedschappen geleend uit de literatuurwetenschappen, zoals het principe van *narrative agency*. Er is gekozen voor het specificeren van de vier vormen van *agency* zoals Burke ze vormgeeft omdat deze vormen van *agency* specifiek passen binnen een religieus kader. Dit beperkt echter wel de mate van *agency* die in een tekst gelezen kan worden; om dit op te lossen gebruikte dit onderzoek dus ook *narrative agency*. Het onderzoek had ook kunnen vertrekken vanuit *narrative agency* als centraal punt en de vier vormen van *agency* van Burke concreet gemaakt hebben als uitlopers hiervan, of zelfs eigen verschijningsvormen van deze *agency* hebben geconstrueerd. Dit is niet gedaan omdat het hebben van een wetenschappelijk gefundeerd kader erg nuttig is voor het doen van een onderzoek. Echter, het hebben van een eigen hand in het vormgeven van de categorieën van *agency* zou er eventueel voor kunnen hebben gezorgd dat er meer *agency* te lezen was in de handelingen en woorden van Maria. Uiteindelijk was dit toch een religiewetenschappelijk onderzoek, waarin de categorieën van religieuze *agency* van Burke passend zijn. Als er meer nadruk zou liggen op *narrative agency* werd het meer een literatuurwetenschappelijk onderzoek, wat niet het doel was.

10.2 De beperkingen van het onderzoek

Zoals weergegeven in de suggestie voor vervolgonderzoek wordt dit onderzoek, en de daaruit voortvloeiende resultaten, beperkt door het gebruikte aantal teksten. Er is maar een greep uit de beschikbare bronnen gedaan voor dit onderzoek, er

zijn nog vele andere teksten die de geboorte van Jezus beschrijven. Binnen de grenzen van deze scriptie hadden er geen teksten toegevoegd kunnen worden, maar meer teksten zouden mogelijk een generaliseerbaar resultaat bieden. Dit zou een blik kunnen geven op een globale ontwikkeling in Maria's *agency*. Het huidige onderzoek heeft een ontwikkeling gevonden in de weergave van Maria's *agency* in de gebruikte vier teksten, het zou interessant zijn om te onderzoeken of deze ontwikkeling standhoudt wanneer er ook wordt gekeken naar andere teksten.

Onderzoeken gericht op Maria's *agency* bij de geboorte van Jezus zijn schaars, er is geen echt bestaand kader waarin deze onderzoeken gedaan zouden kunnen worden. Dit onderzoek vertrekt dus vanuit een weinig-bestudeerde hoek, waardoor er beperkte secundaire literatuur te vinden is. Ook dit beperkt het onderzoek; er kunnen minder inzichten van andere wetenschappers verwerkt worden in het werk.

Al met al is het resultaat van het onderzoek dusdanig beperkt door het aantal gebruikte teksten dat er niet gesproken kan worden van een christendom-brede ontwikkeling. Het enige wat gezegd kan worden is dat uit de gebruikte vier teksten een ontwikkeling blijkt in de weergave van Maria's *agency*: het onderzoek en haar conclusie zijn dus beperkt, maar bieden een startpunt voor vervolgonderzoek.

10.3 De onderzoeker en het onderzoek

In de inleiding van deze scriptie werd vermeld dat ik, als onderzoeker, met een bepaalde agenda kijk naar de tekst; namelijk een van feminisme. Als overtuigd feminist ben ik wellicht sneller overtuigd van een vorm van *agency* in een tekst dan een ander, maar ik ben mogelijk ook kritischer over de gevonden *agency*. Ik vreesde voordat ik het onderzoek startte dat ik diep moest gaan graven in de teksten om *agency* te achterhalen en dat er vele argumenten voor nodig zouden zijn om deze *agency* overtuigend weer te geven. Ik ben hierin sterk verrast, er was sprake van veel meer *agency* aan het oppervlak van de teksten dan ik aan het begin van het onderzoek had verwacht.

Een struikelblok hierin was voor mij het erkennen van *compliance* als *agency*. Zoals Mahmood en Avishai stellen is er onder feministen een vooringenomenheid dat *agency* vooral gericht is op verzet. Ik bleek deze vooringenomenheid ook te bezitten: het kostte vele lezingen van de werken van Mahmood, Avishai en andere denkers over *agency* om echt te accepteren dat ook *compliance*, stilte en het uit handen geven van autonomie waardevolle vormen van *agency* zijn die vrouwen juist meer controle en macht kunnen geven over hun eigen identiteit. *Compliant agency* is een vorm van *agency* die wellicht onder gerepresenteerd is in onderzoek naar de *agency* van vrouwen, maar het is even waardevol als *agency* als verzet. Zonder *compliant agency* te hebben erkend als vorm van *agency* was de conclusie van dit werk geweest dat Maria steeds minder *agency* uitoefent door de tijd heen, ze oefent immers steeds meer *compliant agency* uit. Het loskomen van de

vooringenomenheid dat *agency* alleen maar verzet tegen bestaande structuren is, is dus essentieel gebleken voor dit onderzoek. Wat hier wel genoteerd moet worden is dat, doordat de teksten geschreven zijn door mannen in een wereld met patriarchale structuren, het mogelijk het doel was om Maria minder *agency* toe te schrijven en dat het alleen in dit moderne paradigma gezien wordt als *agency* om onderwerpend te zijn.

Bibliografie

Anderson, Janice Capel. "Mary's Difference: Gender and Patriarchy in the Birth Narratives." *The Journal of Religion* 67, no. 2 (1987): 183–202.

<http://www.jstor.org/stable/1202360>.

Anderson, Janice Capel. "Matthew: Gender and Reading." In *A Feminist Companion to Matthew*, geredigeerd door Amy-Jill Levine, 25-51. Sheffield: Sheffield Academic Press, 2001.

Avishai, Orit. "'Doing Religion' in a Secular World: Women in Conservative Religions and the Question of Agency." *Gender & Society* 22, no. 4 (2008): 409–33. <https://doi.org/10.1177/0891243208321019>.

Avishai, Orit. "Theorizing Gender from Religion Cases: Agency, Feminist Activism, and Masculinity." *Sociology of Religion* 77, no. 3 (2016): 261–79. <https://doi.org/10.1093/socrel/srw020>.

Bamberg, Michael. "Narrative Practice and Identity Navigation." In *Varieties of Narrative Analysis*. Geredigeerd door James A. Holstein en Jaber F. Gubrium. Thousand Oaks: SAGE Publications Inc., 2012. <https://doi.org/10.4135/9781506335117>

Brooks, Abigail, en Sharlene N. Hesse-Biber. "An Invitation to Feminist Research." In *Feminist Research Practice*, geredigeerd door Sharlene N. Hesse-Biber. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2007. <https://dx.doi.org/10.4135/9781412984270>.

Burke, Kelsy C. "Women's Agency in Gender-Traditional Religions: A Review of Four Approaches." *Sociology Compass* 6, no. 2 (2012): 122-133.

Burke, Tony. "Mary in the Apocrypha." In *The Oxford Handbook of Mary*, geredigeerd door Chris Maunder. Oxford Handbooks, 2019. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198792550.013.7>, gebruikt op 14 maart 2023.

Daggers, Jenny, en Grace Ji-Sun Kim, reds. *Christian Doctrines for Global Gender Justice*. New York: Palgrave Macmillan, 2015. <https://doi.org/10.1057/9781137462220>.

D'Angelo, Mary Rose. "(Re)Presentations of Women in the Gospels of Matthew and Luke-Acts." In *Women & Christian Origins*, geredigeerd door Ross Shepard Kraemer en Mary Rose D'Angelo, 171-195. New York: Oxford University Press, 1999.

Dunning, Benjamin H, red. *The Oxford Handbook of New Testament, Gender, and Sexuality*. New York: Oxford University Press, 2019.

Ehrman, Bart D. *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Elliott, J.K. *A Synopsis of the Apocryphal Nativity and Infancy Narratives*. Leiden: Brill, 2016.

Elliott, J.K. "Christian Apocrypha and the Developing Role of Mary." In *The Oxford Handbook of Early Christian Apocrypha*, geredigeerd door Andrew Gregory et al. Oxford: Oxford University Press, 2016.

<https://doi.org.ru.idm.oclc.org/10.1093/oxfordhb/9780199644117.013.38>, gebruikt op 14 maart. 2023.

Foskett, Mary F. "Mary, the Mother of Jesus." In *The Oxford Handbook of New Testament, Gender, and Sexuality*, geredigeerd door Benjamin H. Dunning. New York: Oxford University Press, 2019.

<https://doi.org.ru.idm.oclc.org/10.1093/oxfordhb/9780190213398.013.21>, gebruikt op 13 april. 2023.

Foster, Paul, red. *The Non-Canonical Gospels*. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2008. Accessed October 19, 2022. ProQuest Ebook Central.

Gathercole, Simon. *The Apocryphal Gospels*. London: Penguin Classics, 2021.

Gross, Rita M. *Feminism & Religion an Introduction*. Boston: Beacon Press, 1996.

Haraway, Donna. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies* 14, no. 3 (1988): 575–99. <https://doi.org/10.2307/3178066>.

Harding, Sandra. *Objectivity and Diversity: Another Logic of Scientific Research*. Chicago: University of Chicago Press, 2015.

<https://doi-org.ru.idm.oclc.org/10.7208/9780226241531-005>

Hawk, Brandon W. *Gospel of Pseudo-Matthew and the Nativity of Mary*. Cambridge: The Lutterworth Press, 2019. <https://doi.org/10.2307/j.ctv14gpjds>.

Hesse-Biber, Sharlene N. *Feminist Research Practice*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2007. <https://dx.doi.org/10.4135/9781412984270>.

Holstein, James A, en Jaber F. Gubrium, reds. *Varieties of Narrative Analysis*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2012. <https://doi.org/10.4135/9781506335117>

Karris, Robert J. "Women and Discipleship in Luke." In *A Feminist Companion to Luke*, geredigeerd door Amy-Jill Levine, 23-43. Sheffield: Sheffield Academic Press, 2002.

- Kateusz, Ally. *Mary and Early Christian Women: Hidden Leadership*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Kraemer, Ross Shepard, en Mary Rose D'Angelo red. *Women & Christian Origins*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Krueger L. "Reinterpreting Eve and Mary: A Theological Anthropology for Women." *Pneuma* 41, no. 1 (2019): 91–109. <https://doi.org/10.1163/15700747-04101031>.
- Levine, Amy-Jill, red. *A Feminist Companion to Luke*. London: Sheffield Academic Press Ltd, 2002.
- Levine, Amy-Jill, red. *A Feminist Companion to Matthew*. London: Sheffield Academic Press Ltd, 2001.
- Levine, Amy-Jill. "Introduction." In *A Feminist Companion to Luke*, geredigeerd door Amy-Jill Levine, 1-22. Sheffield: Sheffield Academic Press, 2002.
- Lucas, Sarah Drews. "The Primacy of Narrative Agency: Re-Reading Seyla Benhabib on Narrativity." *Feminist Theory* 19, no. 2 (2018): 123–43. <https://doi.org/10.1177/1464700117723591>.
- Louth, Andrew. "Mary in Patristics." In *The Oxford Handbook of Mary*, geredigeerd door Chris Maunder. 54-66. Oxford: Oxford Handbooks 2019. <https://doi.org.ru.idm.oclc.org/10.1093/oxfordhb/9780198792550.013.19>, gebruikt op 18 Mar. 2023.
- Mahmood, Saba. "Feminist Theory, Embodiment, and the Docile Agent: Some Reflections on the Egyptian Islamic Revival Movement." *Cultural Anthropology* 16, no. 2 (2001): 202-236.
- Mahmood, Saba. *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- Maunder, Chris, red. *The Oxford Handbook of Mary*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Messina-Dysert, Gina. "Mary." In *Christian Doctrines for Global Gender Justice*, geredigeerd door Jenny Daggars en Grace Ji-Sun Kim, 105-117. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Moore J. W. "What is the Sense of Agency and Why Does it Matter?" *Frontiers in Psychology* 7, (2016) 1272. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01272>

Myers, Alicia D. *Blessed among Women?: Mothers and Motherhood in the New Testament*. New York: Oxford University Press, 2017.

<https://doi-org.ru.idm.oclc.org/10.1093/oso/9780190677084.001.0001>

NBV21. Haarlem: Nederlands Vlaams Bijbelgenootschap, 2021.

Neitz, Mary Jo. "Feminist Methodologies." In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, geredigeerd door Michael Stausberg en Steven Engler. 54-67. Abingdon: Routledge, 2011.

Omer, Atalia. "Is Docile Agency Good for Women?" *Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs*, 20 mei, 2014.

<https://berkeleycenter.georgetown.edu/posts/is-docile-agency-good-for-women>

Petersen, Silke. "Mary of Nazareth: A Story of Transformation." In *Gospels: Narrative and History*, geredigeerd door Mercedes Navarro Puerto, Marinella Perroni, and Amy-Jill Levine, 341–62. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2015. <https://doi.org/10.2307/j.ctt175x2sz.21>.

Popova, Milena. *Sexual Consent*. Cambridge: MIT Press, 2019.

Puerto, Mercedes Navarro, Marinella Perroni en Amy-Jill Levine, reds. *Gospels: Narrative and History*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2015.

<https://doi.org/10.2307/j.ctt175x2sz>.

Reid, Barbara E. *Choosing the Better Part? : Women in the Gospel of Luke*. Collegeville: Liturgical Press, 1996.

Saarinen, Aino. "Feminist Research: In Search of a New Paradigm?" *Acta Sociologica* 31, no. 1 (1988): 35–51. <http://www.jstor.org/stable/4200683>.

Saldarini, Anthony J. "Absent Women in Matthew's Households." In *A Feminist Companion to Matthew*, geredigeerd door Amy-Jill Levine, 157-170. Sheffield: Sheffield Academic Press, 2001.

Schaberg, Jane. "Feminist Interpretations of the Infancy Narrative of Matthew." *Journal of Feminist Studies in Religion* 13, no. 1 (1997): 35–62. <http://www.jstor.org/stable/25002297>.

Schaberg, Jane. *The Illegitimacy of Jesus: A Feminist Theological Interpretation of the Infancy Narratives*. San Francisco: Harper & Row, 1987.

Schüssler Fiorenza, Elisabeth. "Method in Women's Studies in Religion." In *Methodology in Religious Studies: The Interface with Women's Studies*.

Geredigeerd door Arvind Sharma, 207-241. Albany: State University of New York Press, 2002.

Sharma, Arvind. *Methodology in Religious Studies: The Interface with Women's Studies*. Albany: State University of New York Press, 2002.

Stausberg, Michael, "Comparison." In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, geredigeerd door Michael Stausberg en Steven Engler. Abingdon: Routledge, 2011.

Gebruikt op 26 februari 2023, via Routledge Handbooks Online.

Smith, Shanell T. ““She Did That!”: Female Agency in New Testament Texts - A Womanist Response.” In *The Oxford Handbook of New Testament, Gender, and Sexuality*, geredigeerd door Chris Maunder. Oxford: Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190213398.013.34>. Gebruikt op 17 februari 2023.

Tumanov, Vladimir. “Mary Versus Eve: Paternal Uncertainty and the Christian View of Women.” *Neophilologus: An International Journal of Modern and Mediaeval Language and Literature* 95, no. 4 (2011): 507–21. <https://doi.org/10.1007/s11061-011-9253-5>.

Vuong, Lily C. *Gender and Purity in the Protoevangelium of James*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2013.

Westmarland, Nicole. “The Quantitative Qualitative Debate and Feminist Research: A Subjective View of Objectivity.” *Forum Qualitative Sozialforschung Forum: Qualitative Social Research* 2, no. 1 (2001). <https://doi.org/10.17169/fqs-2.1.974>.

Witherington, Ben. *Women and the Genesis of Christianity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.